

სტეფანე კონ. ზუბალაშვილის ხსენების და სახელის სახსოვრად.

საქართველოს

ვაჭრობა და მრეწველობა ძველად

და

გრიგოლ ხურსიძე და სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი

ინდოეთში

აღწერილი და დაბეჭდილი

ზ. ჭიჭინაძის მიერ.

თ ბ ი ლ ი ს ი

ელექტრომბეჭდავი თავ. გრ. დიასამიძისა, სასახლის ქ.

1905.

სტეფანე კონ. - ძე ზუბალაშვილის ხსენების და სახელის სახსოვრად.

საქართველოს

ვაჭრობა და მრეწველობა ძველად

და

გრიგოლ ხურსიძე და სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი

ინდოეთში

აღწერილი და დაბეჭდილი

ზ. ჭიჭინაძის მიერ.

თ ბ ი ლ ი ს ი

ელექტრომეცნიერებათა თავ. გრ. დიასამიძისა, სასახლის ქ.
1905.

ამ ხუთს ახლად დაბეჭდილ წიგნებს ვუძღვნიტ ჩვენის ქვე-
ყნის გულშემატკივარ მამულიშვილის სტეფანე კონსტანტინეს
ძე ზუბალაშვილის ხსენებას (დ. 1860, გარდ. 1904).

ეს წერილი წინეთ გვექონდა დაწერილი. ამის დაბეჭდვა
დიდათ სურდა ან განსვენებულს სტეფანე კონსტანტინეს ძე
ზუბალაშვილს. ეხლა დაბეჭდვით და მიტომ ეს წიგნი მის ხსე-
ნებასაც ვუძღვნიტ, სახსოვრად. სტეფანე კონსტანტინეს ძე
ზუბალაშვილს არამც თუ მართოდ ასეთი წერილების ბეჭდვა
ენატრებოდა, არამედ იგი დიდის ინტერესით აღევნებდა თვალ-
ყურს ქართველ მაჰმადიანთ ცხოვრებას და მათ შესახებ წე-
რილების წერას და ბეჭდვასაც. ყველა ამაზედ 1904 წ. აპ-
რილის და მაისის თვის რიცხვებშიაც გვესაუბრა და გვაუწყა
თვისი სამზადისი მონაწილეობის მხრით, მაგრამ სოფელმა აღარ
აყალა. ასეა ჩვენი საქმე, ყველაში ასე უბედურები ვართ,
ჩვენი ტომის გულ-შემატკივართ რიცხვი ჩვენს ქვეყანაში სან-
თლით საძებარია და ვინც გამოვა და კეთილ საქმეს და გზას

დაადგება – იმასაც რაღაც უბედურება მოევლინება.

აი ეს წიგნებით

1, გრიგოლ ხურსიძე და სტეფანე ზუბალაშვილი ინდოეთში.

2, ქართველ კათოლიკეთ საერო მოღვაწენი.

3, ქართველ კათოლიკეთ სასულიერო მოღვაწენი.

4, ვაჭრობა და მრეწველობა ქართველ კათოლიკეებში.

და 5, მოგონება „სამაგალითოს კაცის“.

საქართველოს ვაჭრობა და მრეწველობა ძველად და გრიგოლ ლუკას ძე ხურსიძე და სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი ინდოეთში.

I

ზოგნი ამტკიცებდნენ და დღესაც ამბობენ, რომ ქართველებს მრეწველობისა და ვაჭრობის შნო სრულებით არა აქვთო. ეს მართალი არ არის. ქართველნი ვაჭრობას და მრეწველობას შეჩვეულები იყვნენ ძველადგანვე. საქართველოს გარეშეც კი ვაჭრობდნენ, ვაჭრობდნენ და აღებ-მიცემობდნენ სპარსეთს, ავღანისტანს, ინდოეთს, ოსმალეთს, აზიის სხვა ხალხსა და ქვეყნებშიაცა და მასთან ვეროპაშიაც.

მოგეხსენებათ, რომ ინდოეთი ევროპამ XVI საუკუნეში გაიხნო მხოლოდ და ისიც ოღნაფ. ქართველნი კი ინდოეთს და მის მთლობელს ინგლისს ძველადგანვე იცობდნენ. ქართველებმა ვაჭრობისათვის ინდოეთში თვით საშუალ საუკუნოებიდანვე იწყეს მგზავრობა, ვაჭრობა და მეცადინეობა ამ ასპარეზზედ.

XVIII საუკუნის დამდეგიდამ ქართველთ აშკარად იგრძნეს ვაჭრობის საჭიროება. ამ საუკუნის ნახევარს, რუსეთის მთავრობამ ეკატერინოლარში იარმუკობა დააწესა: წელიწადში ერთხელ იმართებოდა იარმუკობა და იქ საქართველოს ვაჭრებიც მიდიოდნენ, საქონელი მიჰქონდათ და იქ ვაჭრობდნენ; იქილამ საქართველოში სხვა საჭირო საქონელი შემოჰქონდათ. იმ ხანად ქართველთ შორის ბევრი რამ საჭიროება დაიბადა და აღორძინდა. ერთი ამ მრავალთაგანი გახლავსთ შაქრის საჭიროება, საქართველოში შაქრის ქარხნის დაარსება,

აგრეთვე ქალაქისა და ნართისა.

ბევრის თათბირის შემდეგ, ორი საპატიო პირი აირჩიეს, რომელთაც შესვენა აქვინათ და მათთან რამდენიმეც სხვა ქართველნი და გაგზავნეს მადრასესა და კალკუტაში მცხოვრებ მდიდარ ინდოელ ვაჭრებსა და მექარხნებთან მოსალაპარაკებლად ტფილისში ზოგი ერთ საჭირო ქარხნის დაარსების გამო, ნამეტურ ყავის მრავლად შემოტანისთვის. ჩვენში ყავას დიდი მოთხოვნილება აქვინდა, ჩაი კი მცირედ იყო გავრცელებული, ჩაიც ინდოეთზე მოდიოდა.

პირველი მგზავრობა ქართველთ ვეჯილ-დესპანებისა 1770 წ. მოხდა. ამ დროდამ იწყება საქართველოს მიწერ-მონერა ინგლისის მთავრობასთან და გრძელდება 28 წლის განმავლობაში. მიწერ-მონერას დასასრულ-საზღვარი დაუდო მეფე ერეკლე მეორის სიკვდილმა. საქმე სხვათერ მოეწყო. 1798 წლიდამ, უკანასკნელად იქ გაგზავნილ იქმნა რაფიელ დანიბეგოვი, რომელიც ინდოეთიდან საქართველოში 1799 წ. დაბრუნდა. 1801 წ. შემდეგ, საქართველოს რუსეთთან შეერთების დღიდან, რაფ. დანიბეგოვი რუსეთში გადასახლდა და თავის მოგზაურობა საქართველოდამ ინდოეთამდის რუსულად სთარგმნა და 1810 წ. მოსკოვში ცალკე წიგნათაც დასტამბა.

საქართველოდამ წასულ სამეფო ელჩებს ხელს უწყობდნენ დიდათ საქართველოს ვაჭრები და ნამეტურ ქართველთ კათოლიკენი, რომელნიც აღებ-მიცემის საქმეს ადგნენ და ინდოეთში მსვლელობა ძველადგანვე ჰქონდათ, კალკუტასა და მადრასეში; მათთვის ცალკე ქართველთ ვაჭართ ქარვასლებიც კი არსებობდა. ასეთ ვაჭრების საშუალებით ინდოეთში მალე გამოსჩნდა მადრასეს და კალკუტის მცხოვრები მდიდარი მილიონერი ვაჭარი, სომეხი, იაკობ შახრიმიანი, რომლის მამა-პაპანიც ძველადგანვე ყოველგან იქ მისულნი და გამდიდრებულნი ვაჭრობით.

ბევრის მიწერ-მონერის და თათბირის შემდეგ ინდოეთში დამყარებულმა ინგლისის მთავრობამ შეინყნარა საქართველოს მეფის თხოვნა და იაკობ შახრიმიანს ნება მიეცა საქართველოში გადმოსახლებისა, თან 10,000 ინდოელის გამოყვანისაცა, საქართველოში შაქრის ლერწმის მოყვანისა, შაქრის ქარხნის დაარსებისა, საქსოვ-სანართე ქარხნების გახსნისა და ბევრიც სხვა ამ გვარ საჭირო საქმეთა შემოღებისა.

ინგლისის მთავრობასთან მოლაპარაკებას მარტო სავაჭრო და საქარხნო საქმე არა ჰქონდა, არამედ საქართველოს სამეფოს პოლიტიკურს მდგომარეობასაც შეეხებოდა. საქართველოს უნდოდა ინგლისის მფარველობის ქვეშ ყოფნა, ჰლა-

მოდა თითქმის კავშირის შეკვრასაცა, ინგლისის მთავრობაც თანახმა იყო და ამიტომ ბეჭითი მინერ-მონერაც გაიმართა. სამუხაროდ, ამ მინერ-მონერის მასალა ჩვენის ისტორიისათვის მთლად დაკარგულია; 1795 წლის შემთხვევამ მოსპო ესე ყოველივე. ამ საგნის შესახებ ვიცით მხოლოდ ის-ღა, რაც მოხდა შემდეგ.

ვაჭრობის გარეშე აი რას ემუდარებოდა ინგლისის მთავრობას საქართველო: საქართველო ინგლისის მფარველობას იკისრებს და თავის არსებობას მის გამგეობისა და დახმარების ქვეშ აღიარებს, საქართველო ემორჩილება ინგლისსა, იცავს თავის სამეფო არსებობას და ინგლისის მთავრობის დახმარებით მფარველობს კავკასიის ყველა დავრდომილ ქრისტიანეთა; ყველა ამისთვის ინგლისის მთავრობა სრულს დახმარებას უწევს საქართველოს და საღსარს აძლევს აღორძინებისას. ამ დაპირების აი ზოგიერთი მუხლებიც:

1) ინგლისის მთავრობა საქართველოს მფარველობას უწევს. 2) საქართველოს სამეფოს აძლევს საღსარს ნივთიერად. მთელს ევროპის სახელმწიფოების წინაშე საქართველო ცხადდება სამეფოდ და მის მეფენი კანონიერ ქრისტიან მეფეებად. 3) საქართველოს სამეფო დედა ქალაქში უნდა იყვნენ ევროპის სახელმწიფოთა ელჩები. საქართველოც ჰნიშნავს თავის ელჩებს ევროპიელთ სახელმწიფოებში. 4) საქართველოში ინგლისს შეაქვს სამხედრო სწავლა, აკეთებს სამხედრო სახლებს, სასწავლებლებს, იკრიბება საყოველთაოდ ჯარი, მათ მასწავლებლად ინიშნებიან ნასწავლნი ინგლისელები. 5) განწესდება სამოქალაქო რიგი, იმართება საზოგადო განათლების სასწავლებლები, ფოსტა და გზის-მცველები, ყოველ ხარჯის დასაფარავად ინგლისი აძლევს დახმარებას. საქართველოს მეფე დახმარებას აძლევს სომხებს და უკანასკნელ, როცა მშვიდობიანობა დამყარდება, საქართველოს მეფე გამოცხადდება სომხეთის მეფედაც. 6) ინგლისის მთავრობა საქართველოში ჰგზავნის ნასწავლ კაცებს, მხედრებს, ხელოსნებს, ესენი საქართველოში ამყარებენ ევროპიულს წეს-რიგს. იაკობ შახრიმიანს ეძლევა ნება, რომ საქართველოში გადასახლდეს თავის ქონებით და 10,000 მონა ინდუსებით, ასევე უნდა მოსულიყვნენ სხვა ვაჭრებიც, მრეწველები და ტფილისში უნდა დაეხსნათ სხვა ქარხნები და სავაჭროები.

ამ საქმეთა მოწყობის პირობები იმავ დროს წიგნათაც დასტამბეს ინგლისურსა და სომხურს ენაზედ. ამ წიგნის ერთი ცალი მეფე ერეკლეს გამოუგზავნეს და აცნობეს პირობები. ერთი ცალიც სომეხთა იმ დროის კათოლიკოზ ლუკას

და ერთი ცალიც ხელმწიფე იმპერატრიცა ეკატერინე მეორეს. ინგლისის მთავრობა ამ წიგნით რუსეთის იმპერატრიცას ავალებდა ამ საქმეში მონაწილეობის მიღებას, რადგანაც თქვენ ქრისტიანი ხელმწიფე ბრძანდებით და საქართველოზედაც ახლოსა ხართო, თქვენ შეგეძლებათ, საქართველოს აღორძინებას დახმარება მისცეთო.

ეს პირობები მეფე ერეკლეს დიდათ მოეწონა და იაკობ შახრიმიანს თავადისშვილობა უბოძა და მასთანვე აჩუქა საკუთრებათ მთელი ბორჩალოს მაზრა. იაკობ შახრიმიანმა მეფეს ასეთის პატივის ცემისთვის ინდოეთიდან ძვირფასი ძღვენიც მოართვა.

ჩვენდა სამწუხაროდ, 1-ლ ჩვენს წერილში მოხსენებულ ძვირფას წიგნის შესახებ ჩვენ ერთობ მცირედი ცნობანი გვაქვს. ერთად ერთი წიგნი გადარჩა, მეფე ერეკლეს ნაქონი, რომელიც უკანასკნელ დროს შეეძინა სომეხთა ცნობილ ისტორიკოს არქეოლოგს ალექსინდრე ერიციოსა. ალ. ერიციოვმა ეს ვრცელი წიგნი მაჩვენა და თან ასე მითხრა:

ბევრს ვეცადე, რომ ის წიგნიც მეპოვნა, რომელიც სომეხთ კათოლიკოსს ჰქონდა, მაგრამ არსად აღმოჩნდა. ერმიანის წიგნთ-საცავში არ ირის, ვერ მივაგენ, აგრეთვე რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინე მეორის წიგნს. ეს გახლავსთ ერთად ერთი წიგნი, მეფე ერეკლეს ნაქონი, რომელიც მე მოუპოვე 1850 წლებში. ამ წიგნის შესახებ ჩვენს ოჯახში ასეთი ანდერძი მაქვს დატოვებული: „ჩვენი სახლის წევრნი რომ სახლიდან სხვაგან იყვნენ წასულნი და შინ დატოვებულნი ჰყვანდეთ პატარა ყმანვილები და მათი ყურის მგდებელი და, ვსთქვათ, მოხდეს ისე რომ ჩვენს სახლს ცეცხლი წაეკიდოს და ეს ამბავი ოჯახის წევრთ შეიტყონ, მალე მოვიდნენ სახლში ცეცხლის გასაქრობად, მათ ჯერ ეს წიგნი უნდა გაიტანონ სახლიდან და მით გადაარჩინონ ცეცხლს და მერე, შეიძლება, რომ ყმანვილებს მოხვიონ ხელი და გაიყვანონ“.

აი ასე აფასებდა ამ წიგნს ალ. ერიციოვი, უეჭველია, ეს საშვილიშვილო დავალება მის მეუღლესაც კარგად ეცოდინება. ქართველთ ერის ისტორიისათვის ეს წიგნი მეტად ძვირფასი განძია; დღეს ეს ერთად ერთი იშვიათი ეგზემპლიარი ერმიანის წიგნთ-საცავში იქმნება შენახული, რადგანაც განსვენებულის ალ. ერიციოვის წიგნთ-საცავი ხსენებულს წიგნთ საცავისათვის შეიძინა ერთმა მდიდარმა სომეხმა და შესწირა. ეს წიგნი იქ იქნება შენახული, მისი ჩვენთვის მთლათ გაცნობა და დაბეჭდა არ იქნება მეტი. ჩვენ აქ სულ ამ წიგნით

ვსარგებლობთ.

მეფე ერეკლემ ბორჩალოს მაზრა იაკობ შახრიმიანს აჩუქა; ყველა ადგილები სამეფოს დაკანონებით მის საკუთრებად დარჩა. იმ დღიდან მამულების შესავალს არავინ იღებდა, პატრონისთვის ინახებოდა და გროვდებოდა, იაკობ შახრიმიანი კი არ მოდიოდა საქართველოში. ამასობაში გარდაიცვალა იაკობ შახრიმიანი და მის შემდეგ მისი შვილი უნდა მოსულიყო საქართველოში; ისიც ინერებოდა მოვალე, მაგრამ არც ის მოსულა. ეს ამბები საქართველოს და სომხეთში ბევრგან იცოდნენ. 1799 წ. მეფე გიორგის სპარსეთისა და ოსმალეთის სომეხთა რამდენიმე კომლმა სთხოვა საქართველოში გადმოსახლების ნება-რთვა. ამისთვის მათ რუსეთის იმპერატორს პავლე პირველსაც მიჰმართეს და მეფე გიორგისთან შუამდგომლობა სთხოვეს.

პლ. იოსელიანის სიტყვით, იმავე დროს პავლე იმპერატორმა გიორგი მეფეს ასეთი წერილი *) გამოუგზავნა:

„თქვენო უმაღლესობავ! თქვენი მოსამზღვრე ქრისტიანთ სომეხთა მცხოვრებნი მთხოვენ, რომ დაგავალოთ, რათა თქვენმა უმაღლესობამ მათ ნება მისცეს საქართველოში გადმოსახლებისა და მე ჩემად მოგახსენებთ, რომ ეს თქვენის სამეფოსთვისაც კარგი იქნება, რადგანაც სომეხები ქრისტიანი ხალხია და თქვენც გამოგადგებიან სამეზობლოდ, ამიტომ გთხოვთ მათის სურვილის დაკმაყოფილებას“.

მეფემ იმპერატორის თხოვნა შეისჩინა, პატივი სცა და აცნობა, რომ ჩვენს სამეფოში ერთი დიდი კუთხე მეფე ერეკლემ იაკობ შახრიმიანს აჩუქა. ის ადგილები მის საკუთრებად რჩებაო, ის კი ჯერ არ მოდისო. გადმოსახლდენ, იქ დასახლდნენ და, როცა შახრიმიანი მოვიდეს საქართველოში, მაშინ იმას აძლიონ ხარჯიო. საქმე მალე გამოირკვა, სომეხთ მალე ეცნობათ მეფის აზრი და პავლე იმპერატორის შუამდგომლობა. სომეხნი მალე მოვიდნენ საქართველოში და საქმე ისე მოეწყო, რომ 1800 წელს რამდენიმე ასი, სომეხთ ოჯახი გადმოსახლდა საქართველოში; ივინი დასახლდნენ ბორჩალოს მაზრაში. ეს სომეხნი ხარჯს შახრიმიანის შვილს უნახავდნენ, მაგრამ იგი-კი მაინც არ მოდიოდა.

ამასობაში საქართველო რუსეთის იმპერიას დაუკავშირდა და ხსენებული ადგილებიც, მეფე ერეკლეს დამტკიცების ძალით შახრიმიანის საკუთრებად დაშთა; მისი შემოსავალი მთავრობის ხელში გროვდებოდა და შახრიმიანს ენახებოდა. ამ ყოფამ კარგა ხანს გასტანა, ყველამ იცოდა, რომ ბორჩალოს მაზრა მეფე ერეკლემ შახრიმანს უბოძა; ამიტომ ხმას არა-

ვინ იღებდა, რუსთა მთავრობაც იცავდა მეფე ერეკლეს განკარგულებას – 1845 წელს, ვორონცოვის გამგეობის დროს. თ. თ. ორბელიანებმა და ბარათაშვილებმა ამ ადგილების შესახებ ასეთი დავა ასტეხეს.

მეფე ერეკლემ აღრევე, მამულები ჩამოგვართვა; იმის

*) „მეფე გიორგის ცხოვრება“ პ. იოსელიანისა.

სამაგიერო მამულების ბოძება ველარ მოასწრო. რადგანაც მალე გარდაიცვალა. ყველა ის მამულები მეფე ერეკლემ ინდოელ სომეხ კრემს, შახრიმიანს, მიუბოძა საჩუქრად. მას შემდეგ ეს მამულები მის ჩამომავლობის საკუთრებათ რჩება. საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა. ამას შემდეგ მამულების შესავალიც შახრიმიანის შვილებს ენახებათ. მაგრამ ისინი მაინც არ მოდიან. როგორც ისმის, არც მოვლენ. აგერ 50 წელი სრულდება და მოლოდინი მოლოდინათ რჩება. ამიტომ, ვითხოვთ, რომ ხაზინაში შესული ფული მთავრობის სასარგებლოდ დაშთეს და ჩვენი ძველი მამულები ჩვენვე დაგვიბრუნდეს. ეს თხოვნა ვორონცოვმა შეიწყნარა და მამულები მათვე დაუბრუნდათ უმაღლესის მთავრობისაგან.

ყველა ეს ცნობა ცხადად ჰმონმობს, რომ ქართველ ვაჭართა და მრეწველთა ძველთაგანვე ჰქონდათ ინდოელებთან კავშირი, მისვლა-მოსვლა, აღებმიცემა და სხვ. საქმე ისე იყო, რომ XVIII საუკუნეში კალკუტასა და მადრისეს საქართველოს ქართველთა და სომეხთა სავაჭრო ქარვასლებიც გაკეთეს და მასთანვე აღებ-მიცემაც ჰქონდათ გაჩაღებული.

II

ინდოეთში რომ ქართველთ ქარვასლები არსებობდა, ამას ფაქტი არ უნდა. ამ 20 წლის წინეთაც კი თბილისში ნახადით ისეთ მოხუცებულ ვაჭრებს, რომელთაც კარგად ახსოვდათ, რომ ინდოეთში ძველად საქართველოს ვაჭრების ქარვასლები იყოვო. იტყოდნენ ხოლმე, რომ ძველად თფილისიდან საქართველოს ვაჭრები იქ მიდიოდნენ და ხსენებულ ქარვასლებში ჩამოხტებოდნენო. სამწუხაროდ, ასეთ ცნობათ მცოდნეთ რიცხვიც სადღეისოთ მოისპო და ინდოეთში მგზავრობაც მისწყდა. ქართველთ, ანუ საქართველოს ვაჭრებს რომ იქ საძირკველი ძველად:ან.ვე არ ჰქონოდათ გამაგრებული. უამისოდ XVIII საუკუნის დამლევს საქართველოდამ ვაჭრები იმ სიდიადით არ დაიწყებდნენ მგზავრობას, როგორც ეს

მაშინ მოხდა და ნამეტურ 1740 წლების შემდეგიდამ.

კარგად ვიცით, რომ იმ დროს, თფილისში, ინდოეთის საქონლის მაღაზიებიც დაიხსნა. აქ იწყეს მრავლად საქონლის შემოტანა. ამ გარემოებას ცოტა მეფე ერეკლეც აორკვეცებდა, რადგანაც იგი ავღანისტანში მგზავრობის გამო ინდოეთის აღებ-მიცემას და საქონლის საქმეებსაც კარგად გაეცნო. ეს გარემოება ისე იყო გაფართოებული, რომ საქართველოში ხშირად მოდიოდნენ თვით ავღანელები, ინდოელები, ბუხარელნი და სხვა აღმოსავლეთის უშორეს ტომის ერნიც. ინდოელნი და სხვა ტომის ერნი რომ XVIII საუკუნის ნახევარს საქართველოს მეფეს და ბატონიშვილებს ესტუმრებოდნენ ხოლმე, ეს კარგად სჩანს თვით იმ დროის ცნობებიდამ და ზეპირ ამბებიდამაც. მათი ხშირი მისვლა-მოსვლა ჩვენს ქვეყანაში თვით ზეპირ გარდმოცემებშიაც კი არის დაშთენილი, მაგალითებრ ნამეტურ წონის სახელების, ზომის, ფულის და სხვანი. ცნობებით ისიც კი არის დაშთენილი, რომ საქართველოს მეფეთა დროს ჯაბახანისთვის (არსენალი) საჭირო იარაღი და თოფის წამალი ინდოეთიდგან შემოჰქონდათო, აქედამვე მოჰქონდათ ქალაქდიცაო, რომელსაც სამეფოდ ხმარობდნო.

ასე იყო ინდოეთი ცნობილი და მიტომაც გახლდათ, რომ საქართველოს ვაჭრები იქ უხვად მიემურებოდნენ, იქიდამ მათ შემოჰქონდათ ძრეულ კარგი საქონელი, მაგარი და კაი თვისების. მეორე: ინდოეთიდგან შემოტანა და გზა იყო საშიში, თორემ საქონელი კი ერთობ იაფი იყო. ქართველებში ინდოური საქონელი ისე იქებოდა, რომ ყოველი კაცი სანაქებოდ სთვლიდა მათს ყიდვას, როგორც დღეს ჩვენ ევროპის საქონელს ვუმზერთ, ისევე იმ დროის ქართველნი ინდოეთის საქონელს სპარსეთის, ოსმალეთის და ავღანისტანის საქონელზედ მაღლა აყენებდნენ. ინდოეთს გარდა ქართველებში საქონელი შემოჰქონდათ თვით ამსტერდამიდამიც, მეფე ერეკლეს ამსტერდამიდამ რამდენგზისმე მოუვიდა სხვადასხვა საქონელი, რომელიც ინდოეთიდამ ყოველთვის საქართველოს ვაჭრებს მოჰქონდათ.

ვაჭრებივე იყვნენ თითქმის მეფის მეფოშტენი. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ინდოეთში, ინგლისს, ამსტერდამს და სხვა ქალაქებში სომეხთ კათალიკოზსაც აქვდა მიწერ-მონწერა-კავშირი. საქართველოს და სომხეთის ვაჭრებს სომხეთიდანაც გაჰქონდათ სხვადასხვა საქონელი და შემოჰქონდათ კიდევ. ინდოურ საქონელს სომეხნიც ისე აქებდნენ და ადიდებდნენ, როგორც ქართველნი – საქართველოში. სომეხთ

დიდი ხშირი მისვლა აქვდათ ამ ქვეყნებში. ამასვე ასაბუთებს „მდივანი სომხეთის ისტორიისა“ II წიგნი, გამ. თფ. 1902 წ.

ვითცა, რომ აქ ხამი და უცხო არაფერია, ქართველებმა წარსულში აღმოსავლეთის ყველა ხალხთა ცხოვრება კარგად იცოდნენ, იცოდნენ მათი შინაური წეს-წყობილებანი, ცხოვრება, აღებ-მიცემა, ხელოსნობა და საქონელის ვითარება. მეფენი იცნობდნენ მათს პოლიტიკას და სამეფო წესებსაც, ამით ჩვენი მეფენი საქებნიც კი იყვნენ და გამოცდილნიც, აღმოსავლეთის ხალხთა და მეფეთა განძრახვა და პოლიტიკა მათ კარგად იცოდნენ, აღმოსავლეთელნი ქართველებს ვერაფრით მოიტყუებდნენ.

ნაცვლად მის ქართველი არ იცნობდა კარგად ევროპას. ქართველთ გული ძველადგანვე უფრო აღმოსავლეთისაკენ მიელტოდა და მიტომაც იყო, რომ ყოველი შეგნებული შემძლე ვაჭარიც ინდოეთში მიდიოდა, იქ ვაჭრობდა და საქართველოში იქილამ შემოჰქონდა სხვა-და-სხვა საჭირო საქონელი. სულ ეს გარემოება გახლდათ, რომ მე-XVIII საუკუნის შუარიცხვებში, დიდი ძალი მატყლი წაიღეს ინდოეთში, რამდენიმე ათასი ფუთი, ზოგი თვით ინდოეთის ვაჭრებმა გაიტანეს, და მათვე მალე თან გაჰყვინენ საქართველოს ვაჭრებიც და მერე ამათ შემდეგ ინდოეთს მიდიან გრიგოლ ლუკას ძე ხურსიძე (ისარლოვი) და მის შემდეგ სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი. აქ ამ ორს პირს ცალკე ავსახავთ, რადგანაც ამათი აღებ-მიცემის ცნობებიც ასაბუთებს ჩვენს ცნობებს და მოსაზრებას.

XVIII საუკუნის ნახევრიდამ, საქართველოს დედა ქალაქ თფილისში მრავლად გაჩნდნენ ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრები. ამათ დიდი ძალი საქონელი შემოჰქონდათ საქართველოში და აგრეთვე აქედამაც გაჰქონდათ სხვადასხვა მასალა სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც. ამავე დროს თბილისში გაჩნდნენ ახალციხელი ხურსიძენი და მათი გვარის წევრი ლუკა ხურსიძე, ეს პირი უკანასკნელ დროს გახდა მეფე ერეკლეს ერთგული და მრჩეველიც. იგი დიდად პატივისმცემელი იყო საქართველოს საქმეების. ლუკას მეფის წინაშე მრავალი საიდუმლო ამბებიც კი მოჰქონდა ოსმალთა შესახებ, რადგანაც ლუკას ძმები ოსმალეთის წინაშე ახალციხეში ისარლებათ ირიცხებოდნენ. ერთ დროს მეფისაგან ეს ლუკა ისარლოვი სპარსეთშიაც იქნა გაგზავნილი სამეფო საქმის გამო, სადაც გარდაიცვალა 1793 წ. იქილამ ველარ დაბრუნდა. ამავე ლუკას თან ახლდა თავის უმცროსი შვილი გიგო ხურსიძე-ისარლოვი. გიგო ხურსიძე თავის მამა ლუკას

აქეთ-იქით დაჰყვანდა და მგზავრობას აჩვენებდა, გრიგოლი სპარსეთში ორჯერ იყო ნავალ-ნამყოფი და ამიტომ მან სპარსეთს გარდა თვით უშორეს ინდოეთის, ავღანისტანის და სხვა კუთხეთა ცნობანიც კარგად იცოდა. ამიტომ გრიგოლ ხურსიძეს აქეთ-იქით მგზავრობა დიდათ ეადვილებოდა და ამ სიადვილეს ახალციხის თემის ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრებიც უფრო აფართოვებდნენ, რადგანაც იგინი ერთობ ხშირად მგზავრობდნენ სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც.

უკანასკნელ უბედურების გამო, საქართველოს ვაჭრებთ მგზავრობა დროებით მოისპო სპარსეთს, ოსმალეთს და ინდოეთს, შეჩერდა ბევრი რამ, რადგანაც სპარსთაგან აკლებულ იქმნა მალაზიები და გაცარცულ ყოველივე. ვაჭრებს თვით მგზავრობაშიაცკი ჰქურდავდნენ. გრიგოლ ლუკას ძე ხურსიძე კარგად იყო მცოდნე სავაჭრო საქმეების, ვაჭრობის ასპარეზზე შნო ამათ მამა პაპიდანვე მოსდევდათ, იგინი ცნობილნი იქმნენ ამის შემძლეობით. მაინც ახალციხელ ქართველ კათოლიკეებს ცხადათ ემჩნეოდათ ვაჭრობაში დიდი მოხერხება, იგინი ქებულნი იყვნენ ამის მხრით, მათ ვაჭრობითი აღებ-მიცემას მთელი ქართველობაც კარგად იცნობდა. ამიტომაც იყო რომ ახალციხელ ვაჭრებს მთელს საქართველოში გზა აქვდათ გახსნილი, ყველგან ადვილად მგზავრობდნენ და ვაჭრობდნენ, ვაჭრობის დროს ამათ გზის კაცები, ანუ დარაჯებიც კი ეძლეოდათ, მთავრობა როგორც ქართლისა და იმერეთის ებრაელთა ვაჭრებს უწევდა მფარველობას, ისევე ახალციხის, ანუ ოსმალის ქვეშევრდომ ისეთ ქართველ ვაჭრებსაც, რომელნიც საქართველოში სცხოვრობდნენ და ვაჭრობდნენ.

ამათი უადვილესად მგზავრობა მეფემაც კარგად იცოდა და მიტომაც იყო, რომ 1782 წ. საქართველოდამ ინდოეთში ახალად გაგზავნილ იქმნა თფილისელი ქართველ კათოლიკე აზნაური რაფ. დანიბეგოვი. ასე იყვნენ მაშინდელი ქართველნი მონყობილნი და მოქარგულნი, აზიის სახელმწიფოებში სიარული მათ ერთობ ეადვილებოდათ და ამ სიადვილეს მთავრობაც უწყობდა ხელს, რადგანაც ევროპაში მგზავრობის ნება-რთვას ადვილად არ აძლევდა, იქ მიმავალ ვაჭრებს უსათუოდ ცოლი უნდა შაერთოთ და ისე უნდა წასულიყვნენ, ცოლს საქართველოში სტოვებდნენ და მიტომ იქ ვეღარ რჩებოდნენ, თორემ იყო ისეთი შემთხვევები, რომ ევროპაში წასული ვაჭარი საქართველოში აღარ დაბრუნდა. აღმოსავლეთის ქვეყნებში წასვლისთვის კი ნება ეძლეოდათ, რადგანაც აღმოსავლეთში ქართველი ვაჭრები ერთობ იშვიათად შთებოდნენ, მარტოდ რამდენიმე ვაჭარნი ინდოეთში დაშთენ და ვა-

ჭრობა დაიწყო, ამათი უმეტესი ნაწილი სომეხნი იყვნენ და მათთან საქართველოს ქართველ გვარის კათოლიკენიც.

სწორედ ამის მსგავს მაგალითს წარმოადგენს გრიგოლ ხურსიძის საქმე, რომელსაც აღმოსავლეთის ქვეყნებისაკენ მგზავრობა უნდოდა, მაგრამ მეფე გიორგისაგან კი ნება არ მიეცა წასვლის იმ დრომდე, ვიდრე იგი არ დაინიშნა იმ დროის ერთ ქართველ კათოლიკე აზნაურ მოქალაქე ნესიერიძის ქალზედ. 1795 წ. შემთხვევის შემდეგ საქართველოს მოშენების საქმე წინ წავიდა, განახლებამ და ქალაქის მოშენებამ ვაჭრობაც ფეხზედ წამოაყენა, თბილისის ვაჭარ მოქალაქეთ მრავლად იწყეს სპარსეთს, ოსმალეთს და ინდოეთსაც გასვლა, რუსეთშიც მიეცათ ნება მგზავრობისა. სწორედ ამავე დროთა შემდეგ ინდოეთში გადასახლდა გრიგოლ ხურსიძე და ვაჭრობა დაიწყო, რომელიც იქვე დაშთა საყოველთაოდ და საქართველოში აღარ დაბრუნდა. აღსანიშნავია, რომ ამავე დროდამ საქართველოში მრავლად იწყეს საქონლის შემოტანა რუსეთიდანაც, თფილისის სომეხ ვაჭრებს დიდი შემთხვევა მიეცათ ალებ-მიცემის მხრივ, ამათ კარგი ბინა გაიკეთეს კავკასს, მოსდოკს, ყიზლარს და რუსეთს გარდა სპარსეთს, ინდოეთს და ოსმალეთსაც. ნამეტურ მათს ალებ-მიცემის აღორძინებას მხარი და გზა მისცა იმ შემთხვევამაც, რომ 1797 წ.

აღა-მაჰმად-ხანი მოკლეს. ამ გარემოებამ სრულიად გაანთავისუფლა საქართველოს ვაჭრების ცარცვა-გლეჯა სპარსეთის მხრის ყაჩაღებისაგან. დასალუჰს აღა-მაჰმად-ხანს ჩვეულებად აქვდა ყაჩაღების ნაქეზება საქართველოს ვაჭრების სანინააღმდეგოდ, საცარცვაგად და საგლეჯად.

ამ განახლების დროს თფილისში მრავლად იწყეს შემოტანა სსვადასხვა ფარჩეულობის, ჩითების, ძაფეულობის, ჩათარიშების, ყათინების, ნართი და მრავალიც სხვანი, ნამეტურ უცხოეთის შალეები, ქირმანაშლები და რიზაიშალები. თფილისში საფეიქროებიც დაიხსნა, მაგრამ ეს არ კმაროდა, ამავებს გარდა სხვაც ბევრი რამ საქონელი შემოდიოდა და ცოცხლად საქმის წარმოებაც აორკვეცებდა ქართველთ ვაჭრობას სპარსეთს, ოსმალეთს და ინდოეთს. საქართველოდამ წასული გრიგოლ ხურსიძე დროებით სპარსეთში დასახლდა, იქ დაიწყო ალებ-მიცემა და სხვადასხვა საქონლის საქართველოში გზავნა, შემდეგ დროს, ანუ როცა ზურგი გაიმავრა, მის მერმე იგი გადასახლდა ინდოეთში, იქ იგი სახლობდა კალკუტასა და მადრასეს, სადაც მან ალებ-მიცემა ფართოდ დაიწყო და საქმე ისე კარგად წაუვიდა, რომ რამდენიმე ხნის შემდეგ იგი გახდა კარგის შეძლების და ქონების პატრონი, უკანას-

კნელ მილიონწერად გამოცხადდა თავისი დროის ინდოეთის მდიდარ ვაჭართ და მრეწველთ შორის.

ინდოეთში მყოფ გრიგოლ ხურსიძეს დაახლოვებული კავშირი აქვანდებოდა იქვე მცხოვრებ ქართველ ანუ საქართველოს ვაჭრებთან და უეჭველია ამის ცნობებს საქართველოშიაც ხშირად მოიტანდენ, ცნობებიც არის, რომ ინდოეთი-დგან სხვადასხვა ვაჭრებს ხშირად მოჰქონდათ ცნობები გრიგოლ ხურსიძის ალებ-მიცემის შესახებო. ამის იქ ყოფნის დროს საქართველო რუსეთის იმპერიას დაუკავშირდა. გრიგოლ ხურსიძემ ეს ამბები კარგა ხანს არ იცოდა თურმე, იგი თავის ცხოვრების და საქმეების გამო სრულიად ინდოეთის ცხოვრებასთან იქმნა მიბმული და უკანასკნელ იქ ცოლიც შეირთო, ინდოელი ქალი, სახელად მაისა, ვისგანაც მას შვილებიც ჰყვანდა, ამიტომ უფრო გრიგოლ ხურსიძე ინდოეთში დაშთა. 1820 წლებში იგი თურმე დიდს სინანულშიაც იყო, რომ ესე რად ვქენი, აქ რად დავშთიო, მაგრამ რაღას იზავდა, პირველი ამისი მიზეზი იყო ცოლიერება და მეორე დიდი შეძლების შექენა, დიდი ალებ-მიცემის ქონვა, რომელსაც იგი ვერ დასთმობდა ადვილად.

დროის განმავლობის წყალობით, გრიგოლ ხურსიძე დიდად გამდიდრებულა. უკანასკნელ ამ დიდი სიმდიდრის დროსაც კი მაინც კიდევ გახსენებია თავის სამშობლო, მოჰგონებია ნათესავები და მეგობრები, საქართველოს შინაური საქმეები და ამიტომ ნათესავებთან წერილებიც გამოუგზავნია, მაგრამ ამის წერილებს დანიშნულებისამებრ ვერ მოუხწევიათ ხოლმე, მხოლოდ ორი წერილი მოსვლიად მის ნათესავებს: ერთი 1820 წლებს და მეორე 1825 წ. ერთის წერილით გრიგოლ ლუკას ძე საქართველოს ამბებსაც კითხულობდა, მას თურმე არა სკოდნოდა, რომ საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, გიორგი მეფე ცოცხალი ჰგონებია, ინერებოდა თურმე: რომ „გიორგი მეფის მეშინიან და მერიდებო, თორემ ადვილად მოვალ საქართველოშიო“.

მეორე წერილით ინერებოდა: „მე დიდათ მეთანაღრება გული, რომ აქა ვრჩები და გარდა ამისი ქართული ენაც მაინცდება ინდოეთში, და ესეც სამწუხაროა ჩემთვისო“. მეორე წერილის შემდეგ მისგან საქართველოში აღარც წერილი მოსულა და არც რამე ცნობა, მიზეზი ამის ის იყო, რომ 1820 წლიდამ, საქართველოდამ ვაჭრებმა სპარსეთსა და ინდოეთში მგზავრობა მთლად მოსპეს, იქით აღარავინ მიდიოდა, იშვიათი იყო, ამ იშვიათობას გრიგოლ ლუკასძეც კარგად გრძნობდა, რადგანაც ყოველივეს თავის თვალთ ხედავდა.

ასე და ამ გვარად, გრიგოლ ხურსიძე ვაჭრობის წყალობით ინდოეთში დაშთა და 1829 წ. გარდაიცვალა დიდის შეძლების ბატონი. გარდაცვალების წინეთ მას ანდერძის წერილიც გაუკეთებია და ყოველივე თავის შეძლების ნახევარი თავისი ნათესავებისთვის დაუტოვებია, იმედი ჰქონია, რომ იქმნება აქ მოახწიონ ოდესმე და ჩემს ქონებას დაეპატრონონ. ანდერძის წერილი და პირობა შედგენილია ინგლისურს ენაზე და დამტკიცებულია კალკუტის და მადრისეს ინგლისურის ნატარიუსისაგან თვით ანდერძის პირობა რამდენსამე თაბახზედ არის დანერვილი, ყველი ქალაქდები ერთად არის შეკერილი და ინგლისურ ბეჭედ დასმული. ეს პირობის წერილი ინდოეთიდგან როდის მოუვიდათ მის ნათესავებს, ამისი არაფერი ვიცით, ხოლო იგი ქალაქდები დღესაც ინახება გრიგოლის ნათესავების ხელში. 1896 წ. ამის შესახებ დავა და ლაპარაკიც ატყდა გაზეთებში, რომ ისარლოვები თავიანთ ნათესავ გრიგოლ ხურსიძისაგან დატოვებულ ფულებს ეძებენ და იმედია მიაგნებენ კიდევცო, მაგრამ ამ გვარი არა მოხდარა, ისარლოვებმა ვერაფერს მიაგნეს, სად დაშთა და როგორ სად რა დაიკარგა, ან ინახება სადმე რამე, ამაზედ მათ ვერა გაიგეს რა. უკანასკნელ დროს, გრიგოლ ხურსიძე სცხოვრებდა და განაგებდა ვაჭრობით პილანგის კუნძულზედ, ინდოეთს, სადაც გარდაიცვალა, დარჩა ცოლი და ორი შვილი.

კარგად ვიცით, რომ გრიგოლ ხურსიძეს თან რამდენიმე მოსამსახურედ პირნიც ქართველიც ჰყოლია, უმეტეს ახალციხელნი, ქართველ გვარის კათოლიკენი, რომელნიც ოსმალეთის ქვეშევრდომათ ითვლებოდენ და მათი პასპორტებიც ეძლეოდათ საგზაოდ. ასეთ პირების რიცხვი გრიგოლ ხურსიძეს თან მის სიკვდილის შემდეგ მოისპო, იქით აღარც ახალციხილამ მიდიოდენ, რადგანაც ახალციხე 1829 წ. რუსეთს დაუკავშირდა და ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრებმა თავისუფლად იწყეს მგზავრობა რუსეთს, ყირიმს, სამზღვარგარეთ და ოსმალეთშიაც, ნამეტურ სტამბოლს, სადაც მათი ვაჭრობა უფრო გაფართოვდა და იქ ძველად გაკეთებული ქარვასლებიც უფრო გამოჩენილ იქმნენ.

საჭიროა მოვიხსენოთ ისიც, რომ საქართველოს ვაჭრებს სპარსეთზედ მოგზაურობის დროს, გზათ მიმავალთ ბაქოშიაც აქვნიდათ ბინა. იქ ისაღვერებდენ უმთავრესად, საქონლის საკრებულო ქარვასლა იქაც აქვნიდათ და მერე აქედამ ამგზავრებდენ ქარავნებით სხვა და სხვა ადგილებში საჭირო საქონელს. ბაქო ძველის ძველადგანვე იქმნა საქართველოს ვაჭრებში ცნობილი. ბაქოდამ შემოჰქონდათ საქართველოში სა-

ქონელი, უმთავრესად კი იქაც ინდოეთიდგან შემოჰქონდათ, სხვა და სხვა ქვეყნებიდამაც. 1800 წლ. გასვლამდე საქართველოში შემოჰქონდათ შემდეგ ნაირი საქონელი:

შალები, ჩითები, აბრეშუმის ნართი, ყაითანი, ძაფეულობა, ჩათარიშები და სხვანი, ესეთი ნართნი საქართველოშიაც იქსოვებოდა, მაგრამ ესენი არ ჰყოფნიდა, თუმც თფილისში საფეიქროებიც იყო მრავლად.

ინდოეთიდგან მოჰქონდათ ლილაც კი, შაბი, შაბიამანი, სხვა და სხვა საღებავები, რკინეულობა, სხვადასხვა სახელოსნო და საარტილერიო იარაღნი – ჯაბახანისთვის.

ნემსები, ქინძისთავები, სადგისები, ნამეტურ საქარგავი ყაისნალები და სხვა და სხვა საქსოვნი, ანუ ძაფების ასაკები და საკერავის.

შაქარი, ყინვარი შაქარი, ჩაი, ყავა, სხვა და სხვა სუნოვანი ბალახები და წამლები, რასაც დიდი გასავალი აქვდა საქართველოში.

პირპილი, მარილი, ძირა, ზაფრანა, მიხაკი, დარიჩინი, შილი და სხვაც მრავალნი ამგვარნი. ესენი სპარსეთიდგანაც შემოჰქონდათ.

ქალაქდიც მრავლად მოჰქონდათ და თვით ქოლგებიც, ვიცით კარგად, რომ ძველადგანვე ინდოეთიდგან შემოჰქონდათ, აგრეთვე ზოგი რამ სახმარი ტყავები და ქურქებიც. ქოლგებს საქართველოშიაც აკეთებდენ ქართველნი.

თეფშები, მათლაბები და საქსონის თეფშები, ჩინური თეფშები და მრავალიც სხვა ასეთი ჭურჭელი. საქსონის და ჩინეთის თეფშების სახელები დღემდეა ჩვენს ხალხში დაშთენილი სახმარად. საინებს ქართველნიც კი აკეთებდენ საქართველოში.

მინეულობაც მრავლად მოჰქონდათ, მინეულობა მრავალნაირი და მრავალფეროვანი. მინას ქართველნიც კი აკეთებდენ საქართველოში.

აქ ყველა ვერ მოითვლება, მსოლოდ ის კი უნდა ითქვას, რომ ინდოეთში მყოფ საქართველოს ვაჭრებისაგან არამც თუ მარტოდ საქართველოში შემოდიოდა სხვა და სხვა ასეთი საქონელი, არამედ ივინივე იყვნენ ინდოეთის საქონლის გამტანი ბუხარს, ავღანისტანს, სპარსეთს, ნინევიას და სხვა ასეთ უშორეს ადგილებშიაც, სადაც თათრის ტომის ერნი ვაჭრობის გზაზედ ფანატიკობის წყალობით დაძინებულნი იყვნენ. საქართველოს ვაჭრები ისე მხნედ იქცეოდენ, რომ მათს საქმეებს მთელი აღმოსავლეთის მუსულმანობა იცნობდა, მათ ვაჭრობას რამდენათაც საქართველოსთან გამართული საქონ-

ლის გატან-შეტანის ვაჭრობა აძლიერებდა, იმაზედ მეტად აღმოსავლეთის სხვა და სხვა მუსულმან ტომთა ვაჭრობაც, რადგანაც იგინი ინდოეთის საქონელს და ვაჭრობას რაღაც უნდო თვალთ უმზერდენ და მათში მათს საქონელს კი დიდი გასავალი აქვდა, ნამეტურ ყავა და ჩაი-შაქარს.

საქართველოს გაცნობის წინაშე, სომხეთის ვაჭრებსაც დიდი ამაგი მიუძღვისთ და ამის უპირველესობა სპარსელ ვაჭარ სომეხთაც მიეწერება, რადგანაც მათ ინდოეთის ვაჭრობის ვითარება კარგად იცოდნენ, იქ მათ ხშირი მისვლა-მოსვლაც აქვდათ და სომხეთიდან გარდასახლებულთ მრავლად ცხოვრება, რამაც გამოიწვია ის უდიდესი გარემოებათა პირობებიც, რომ მადრასეს სომეხებმა სომხური სტამბა დაარსეს ადრიდგანვე და იქ 1770 წელს უნის ეპისკოპოსისაგან ორბელიანების გვარის ისტორიაც დასტამბეს, რომელ ისტორიის მოთხრობის ცნობებით სომხეთს და საქართველოს ინდოეთთან და ჩინეთთან ისე დაახლოვებულად სთვლიდა, რომ X საუკუნეში ჩინეთის კუთხე ჭეშმაკიდან მოდიან ჭეშმაკიანები, პირველად ესენი სომხეთში სახლდებიან და მერე საქართველოს, ორბეთის ციხისკენ, საიდგანაც მათ გვარათაც ეწოდებათ ორბელიანი. ვგონებთ ესეც კაი ნიშან-წყალი უნდა იყოს იმ გარემოების, რომ ძველად საქართველოს ერს რა დაახლოვებული კავშირი აქვდა არა მარტო ერთს აღმოსავლეთის კუთხესთან, არამედ მრავალთან და თვით ჩინეთთანაც.

ჩინელებს ქართველები იცნობდენ ძველადგანვე. სიტყვა ჩინელი წარმომდგარია ქებითის გამოსახატავს აზრით და ნიშნავს ჩინელებს. ჩინელთა ცხოვრებიდან ქართველებს გვაქვს ძველადგანვე დაწერილი დიდძალი ზღაპარ-მოთხრობა-რომანები, რომელთა შინაარსიც მონიშნავს ჩვენსა და მათს ვაჭრობთი მხარეებსაც და ამიტომ ქართველთ კარგად იცოდენ მათი გზა-კვალიც.

ინდოელებს და ინდოეთს რომ ვიცნობდით, ამას ხომ მთელი ჩვენი საუბარიც ამტკიცებს და ქართველთ, ანუ საქართველოს ვაჭრების მისვლა-მოსვლა და აღებ-მიცემა.

ინგლისს რომ ვიცნობდით, ესეც იქიდან სჩანს კარგად, რომ 28 წლის განმავლობაში საქართველოს მეფეთა და ინგლისის მთავრობას შუა მიწერ-მოწერა იყო გამართული. საქართველო ინგლისს უნდა დაკავშირებოდა.

ავღანისტანს რომ ვიცნობდით, ამას ჩვენი ისტორიაც ასაბუთებს. ავღანისტანი აწერილი აქვს მეფე ერეკლეს ერთ თავის წერილში, რომელიც მან იქ ყოფნის დროს საქართველოში გამოგზავნა, ეს წერილი „ცისკარშია“ დაბეჭდილი.

წერილში ასწერს ავღანისტანის გზებს, კლდეებს და ცუდს სავალს და შაჰ-ნადირის გალაშქრებას.

იაჰონელებიც რომ უნდა გვცნობოდა, ამას ასახულებს „ქართლის ცხოვრების“ ის აღწერანი, სადაც მონგოლები არიან აღწერილნი და მათი გარეგან სახის მოყვანილობა, რა ამ ხალხის სახის მოყვანილობას ვადარებთ იაჰონელებისას, ცხადათ ვრწმუნდებით ამათ მგზავრობაზედ.

კორეელებიც რომ უნდა რეულიყვნენ მონგოლებში, ამასაც ეჭვი არ უნდა, რადგანაც მონგოლის ტომი თავის მონათესავე სხვა და სხვა ტომთა ანუ თემის კაცებით იყო სავსე. ყველა ამ ტომთა და თემთა ხალხს ჩვენი ისტორია განცვიფრებით აღწერს. მათთვის უცხო სახილველი იყვნენ იაჰონელები, კორეელები და ამგვარ უცხო თემის ერნი.

ბუხარეთს და მის თემის ქართველნი ძველადგანვე ვიცნობდით და მათთან გვაქვდა ალებ-მიცემა მხნე სომეხ ვაჭრების წყალობით, ამის მიზეზია, რომ მათში ქართული სახელეების მექონი ძველად დაარსებული კოლონიებიც კი არი.

არაბეთს ვიცნობთ ძველადგანვე. არაბეთი აღწერილია დაწერილებით მრავალ ქართულ წიგნებში. თვით „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსის მომქმედ პირთა ცნობებიც კი იქ და ინდოეთშია გადატანილი. ყველა ამ კუთხეთა გზა-კვალი და ზნე-ხასიათი ქართველთა ძველადგანვე იცოდნენ. მათი გულადობა, მხნეობა, ბრვეობა, გულ-ამაყობა, ხელოსნობა, ხელოვნება, მკურნალობა, ვაჭრობა და სხვანი ქართველებში ნაქები იყო. მიტომაც იყო, რომ ყოველს ძველს ქართველ მწერალს თავის მოთხრობათა ცნობები სულ ზემოხსენებულს ქვეყნებში გადაჰქონდათ. ქართველებს ქებით მოუთხრობდა მათს ვითარებას. ქართველნიც რაღა ფიქრი უნდა, ჰბაძავდნენ მათ და ყველა საგანსა და საქმეში მათ თანამბაძველად ხდებოდენ. ინდოეთის სიახლოვეს ხომ ცხადათ აჩენს თვით სიტყვა ინდისხურმა და სხვა ხილთა სახელები, ინდოური და სხვა ფრინველთა სახელებიც საქართველოში ძველადგანვე გავრცელებულნი.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამ საქმეთა და საგანთა ცნობები არ გვაქვს, თორემ მისი დიდი მნიშვნელობა კარგად გამოჩნდებოდა, გვეცოდინებოდა კარგად, რომ ჩვენს წინაპრებს ძველადგანვე ვაჭრობის მხრით არამც თუ ამ ხსენებულ ტომთან აქვდა კავშირი და მისვლა-მოსვლა საკმარისად გაფართოვებული, არამედ თვით ძველის ძველადგანვე უხსოვარის დროიდან ფიციკიელებთანაც კი, ასურელებთან, ბაბილონელებთან, ბერძნებთან და რომაელებთანაც, რომელთა ნიშნები ჩვენს სამშობლოშიაც კარგად სჩანს და რომელთა კვალს ჩვენი მემა-

ტიანენიც მოგვითხრობენ. ქართველთ ანუ საქართველოს ერის ალებ-მიცემის კავშირს აღმოსავლეთის ძველს ხალხებთან ბიზანტიის და რომაელთ ძველი მწერლებიც მოგვითხრობენ და მათ შორის სტრაბონიც. ჩვენდა საუბედუროდ, საშუალო საუკუნოების შემდეგ, აზიაში, ისლამის გამარჯვების წყალობით ყოველივე ასეთის დიადის ვაჭრულის სხივის წარსულისა ქართველებში ქრება ძირიან-ფესვიანად, სწყდება მისი ძველადგანვე გაბმული ძაფი ანუ ლარი, ყოველივე დამხობას ეძლევა.

მხოლოდ საშუალო საუკუნოების შემდეგიდან ქართველთ შორის კვალად ხშირდება მისვლა-მოსვლა ზემო ხსენებულს კუთხის ხალხში, საქართველოს ვაჭრების რიცხვი მრავლდება ინდოეთს, სპარსეთს და სხვა ქვეყნებში, იქიდან მრავლად შემოაქვსთ და გააქვსთ სხვა და სხვა საქონელი და ძველებურად კვალადვე ჩაღდება საქართველოს ვაჭრების ალებ-მიცემა-XVIII საუკუნეში. ამის ასპარეზზე სწნდებიან რამდენიმე ვაჭარი და მათ შორის უკანასკნელ ჩვენს საგნად გამხდარი ვაჭარი მილიონერი გრიგოლ ლუკას ძე ხურსიძე-ისარლოვი, რომელიც ინდოეთში გარდაიცვალა და რომლის დიდი შეძლება, ე. ი. ფული, შენახულ იქმნა ინდოეთის დიდ ბანკში, სადაც ვგონებთ ეს ფულიც დაიკარგა უცნობლად, ამის სიკვდილით გაქრა თვით მის დიდ ალებ-მიცემის და მრენველობის ცნობებიც. მის მერმე საქართველოდამ ინდოეთის თუ სხვა ამ გვარ შორეულ აღმოსავლეთის ერთა ვაჭრობის ასპარეზზე ჩვენ ვხედავთ სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილს, რომლის ცხოვრებაც მსგავსად გრიგოლ ხურსიძისა ინდოეთშივე ქრება უჩუმრად და უჩინრად.

III.

ჯერედ საქართველო ისევ თავის მკვიდრს სამეფოს საძირკველზედ იდგა, რომ თფილისში ვაჭრობამ აღორძინება იწყო. ვაჭრობის ამხედრება აღორძინებისათვის მეფე ერეკლემ აზნაურის შვილების ბოძებაც დაინყო რამდენსამე მოქალაქეთ აზნაურის შვილობაც უბოძა და მასთან ყმებიც. ერთს ვაჭარს თავადიშვილობაც მისცა, მიზეზი ამის ის იყო, რომ ეს ვაჭარი რუსეთში ვაჭრობდა და იგი მეფესაც ჰპირდებოდა, რომ საქართველოშიაც გავხსნი მალაზიებს და ვაჭრობას გავაფართოვებო. ვაჭრობის მხრივ თფილისის მოქალაქენიც უფრო დიდის პატივით შემოსა, იგინი იქმნენ „მოქალაქედ“ წოდებულნი თფილისისა, გვამნი დარბაისელნი და ერთგულნი ვაჭარნი მეფისა და ერისა, ვინაიდგან ხანდისხან მეფე მათ ვაჭ-

რობის მგზავრობის დროს აქა იქ სამეფო საქმეების გამო ქალაქებსაც კი ატანდა, მაგალითებრ თვით რუსეთის კარი-სადმი, სპარსეთის და ოსმალეთის. ყველა ესეთი მხარეები ვაჭრობას დიდს მხარს აძლევდა და თფილისი 1795 უბედურების სა-მი წლის შემდეგ, გაივსო სავაჭროებით, გაშენდნ და განახლ-დნ ქარვასლები, მოშენდნ სოვდაგრები, ზარაფნი, მალე გაი-მართა ქარვანებით ვაჭრული მგზავრობა, საქონლის მრავლად გატან-შემოტანა. თფილისის გარდა ვაჭრობამ გორშიაც იწყო აღორძინება. ახალად მოშენებულს კუთხეში ვაჭრობის ხმაუ-რობამ მძლავრად იწყო მოშენება, დღე და ღამ ურმით, აქ-ლემებით და ჯორცხენ საპალნებით საქონელი შემოჰქონდათ და გაჰქონდათ სპარსეთს, ოსმალეთს, რუსეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც.

ამ ვაჭრობის და თვალის გახილვის დროს, ზოგი ვაჭა-რი წინაურდება აღებ-მიცემით, ზოგი უძლურებას ეძლეოდა, ვრდომას. ეს ხომ ვაჭრობის წესი გახლავსთ. ერთი და ორი ვაჭარი თუ სავაჭრო საქმებით წინ მიდიოდა, მიტომ მის ნაცვ-ლად მეორე მხარეს მეორე და მესამეს ვაჭრობის საქმე უფერ-ხდებოდა. სწორედ ამ ვაჭრობის მრავლ ფეროვან ხანას შეესწ-რა ქართველთ კათოლიკეთ ვაჭარი სტეფანე ივანეს ძე ზუბა-ლაშვილი.

სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილის დაბადება მიენერება 1780 წ. მაშასადამე იგი 21 წლის ვაჟკაცი იქმნებოდა იმ დროს, როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა. სტეფანე ივანეს ძე დაიბადა ქ. გორს. როგორც წესი და რიგი იყო იმ დროის კათოლიკეთა სწავლა ჯერ შინ მიიღო და მერე გორის კათო-ლიკეთ ეკკლესიის მოძღვართან სწავლობდა. დროს მიღწეუ-ლი საკმარისად განვითარდა არა მარტო ვაჭრობაში, არამედ ქართული წიგნების კითხვაშიც და მასთან აღმოსავლეთის ყვე-ლა ხალხთა ცხოვრების საქმებსა და ხელოსნობაში, აღებ-მი-ცემაში და სხვა. სტეფანე ივანეს ძე კათოლიკის ბერების შრო-მით კარგად მომზადდა, მან ჩინებულად შეისწავლა ევროპის და აზიის სამეფოებთა ყველა საზღვრები. ამ ქვეყნის გზები, მგზავრებთ მდგომარეობა და ვაჭრობის საქმე, საქონლის მა-ზანდა, მის ფასების აწევ-დაწევა და ისიც, თუ მათი საქო-ნელი სად როგორ რა გაიყიდებოდა, ან უცხოეთის საქონ-ლის შეტანას რა დიდი მნიშვნელობა აქვდა საქართველოს ვაჭრობის აღორძინების ასპარეზედ.

ასეთ საქმეთა დარგის მიხვედრას ერთის მხრით სტეფანე ივანეს ძის მემკვიდრეობითი ნიჭსაც შეადგენდა. მეორე: მის განღვიძებას თვით დროთა ცვლილება და მის აღებ-მიცემის

საქმეც ითხოვდა. ამ დროისთვის თუ როგორ იყო განღვიძებული საქართველოს ვაჭართ მდგომარეობა და მღვიძარება, ერთის მხრით ეს სომეხთა იმ გარემოებიდამაც სჩანს, რომ საქართველოს და სომხეთის ვაჭართ ინდოეთს გარდა მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ თვით ამსტერდამშიაც. იქიდან საქონელიც შემოჰქონდათ, ნახეთ ამაზედ „მღვიანი სომხეთის ისტორიისა“ გამოც. ტერგუტასი 1901 წ. თფილ. საქართველოში, იმ დროს, თფილისსა, გორსა და სხვა დაბებშიაც ზუბალაშვილებში რამდენსამე პირს აქვდათ სხვა და სხვა სავაჭროები დახსნილი, ივანეს, გიორგის და ამათ სახლიკაცებს თფილისში შემოჰქონდათ სხვა და სხვა ჩითეულობა, ფარჩეულობა, აბრაშუმის და მატყლის შალები, ჩუსტები ოსმალეთიდგან, სარკეები და სხვაც ბევრი რამ ნივთები, მათი ასეთი შემძლეობა იყო იმის სახსრად და თვალთ საჩინად, რომ ზუბალაშვილებს თვით კარის ვაჭართ და შუამდგომლად იყენებდენ მეფენი და მთავრები. ასეთნი არიან ძველ დროს ზურაბი, გიორგი, ივანე, მერაბი და სხვანი და მათ შემდეგ სტეფანეს ძმები და ბიძებიც.

რუსეთის მთავრობა საქართველოში ფეხს დიდის ტვირთით იკიდებდა, ქართველობა თუმც არ ეწინააღმდეგებოდა, მაგრამ მათ მაინც სურსათის და სადგომების მხრივ ძრიელ უძნელდებოდათ საქმე და მფლობლობა. ამ დროს, ზუბალაშვილებმა მთავრობას ხელი შეუწყეს და დიდრონი ფოდრატებისალებით, სურსათის გადმოტან-შოვნით და შენობების და ხიდების დადგმით საქმე ერთობ გაუადვილეს, ამის მეოხებით თვით ზუბალაშვილებში დიდი ვაჭრობის მიყოლაც ერთი ათად აღორძინდა. ამ დროს, ზუბალაშვილებში უკვე რამდენიმე შეძლებულნი ვაჭარნი სახელოვნებდნენ და ერთ ამათგანი იყო სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი, რომელიც საქართველოში ვაჭრობდა.

სტეფანე ივანეს ძეს თფილისში აქვდა კარგი მალაზიები და თავის დროის კვალად ჰყიდდა ყველა ნაირს საქონელს, ევროპიულს, ოსმალურს, ადგილობრივ და აღმოსავლეთის ერისას. ვაჭრობის მხრით სტეფანეს აღმოსავლეთის ერთა ვაჭრობის ყველა ხერხი და ოსტატობა კარგად აქვდა შესწავლილი. მის დროს საქართველოს ვაჭრები, როგორც ვთქვით ზემოდ, მგზავრობდენ სპარსეთს, ინდოეთს და ავღანისტანს, ამიტომ სტეფანე ივანეს ძემ თამამად გაბედა და 1808 წელს სპარსეთში წავიდა სავაჭროდ. იქიდან ინდოეთსაც იყო, კალკუტას და მადრასეს, სავაჭრო საქმეების გათავების შემდეგ სპარსეთის გზით დაბრუნდა საქართველოში და თან შემოიტანა დიდი ძალი საქონელი.

ამ მგზავრობის დროს მან სხვა და სხვა მუსულმან ყაჩაღებისაგან თავდასხმა და გაცარცვა ნახა, ამიტომ ვაჭრობაში საქმე შეუფერხდა, რამდენიმე ხნის განმავლობაში საქონელი გაასალა და მეორედ წავიდა სპარსეთში, ერთი წლის შემდეგ იგი დიდის საქონლით დაბრუნდა, ამის დაბრუნებას თან დაჰყვა სხვა და სხვა ამბოხებანი და შინაური მდგომარეობა 1812 წლისა. ამ გარემოებამაც დიდი ზნევა მისცა სტეფანეს ალებ-მიცემის საქმეს, ორმა დიდმა ზარალმა იგი სასტიკათ მოლუნეს, მოგება ვერა ნახა-რა, ზარალი კი დიდი, ამ ზარალმა მისი ცხოვრების საქმენი არივ-დარივა. იმ დროს ერთის შეძლებულის ვაჭრისთვის ორი დიდი ზარალი საგრძნობელი უნდა ყოფილიყო. ერთის მხრით ეს ისე დიდი უბედურება არ იყო მისთვის, როგორც შიში და დიდი მორიდება მის, რომ ვაი თუ მომავალში უფრო ცუდათ წამივიდეს საქმეო.

ამიტომ მან გადასწყვიტა საქართველოდამ გადასახლება სპარსეთსა და ინდოეთში. 1815 წ. უკვე წავიდა სპარსეთში, იქ დასახლდა და ვაჭრობა დაიწყო. სპარსეთში მას ვაჭრობა კარგად წაუვიდა, იქ ფული მოიგო და მალე შესამჩნევ პირად გახდა. როგორც შეძლებული პირი, სტეფანე ივანეს ძე ინდოეთის ვაჭრობასაც თვალ-ყურს ადევნებდა და ხშირად ინდოეთში მყოფ ქართველ ვაჭრებს წერილებსაც სწერდა, ინდოეთის ვაჭრობის საქმეს ტყობულობდა, ინდოეთიდან მას ქართველ კათოლიკე ვაჭრებთანგან მეტად კარგი ცნობები მოსდიოდა, ამიტომ მან სპარსეთიდან ინდოეთს გარდასახლება გადასწყვიტა და იქ მალეც წავიდა. იგი მალე ჩავიდა ინდოეთში. კალკუტას და მადრასეს ვაჭრობაც დაიწყო.

კალკუტის და მადრასეში სტეფანე ივანეს ძეს სავაჭრო საქმეები კარგად წაუვიდა. გრიგოლ ხურსიძის და სტეფანეს ალებ-მიცემამ თვისკენ დიდი ყურადღება მიიპყრო, ამ გარემოებამ ახალციხელ ქართველთა კათოლიკე ვაჭრებში კვალად განაღვიძა მგზავრობა, მათ მრავლად იწყეს იქ ისე გადასახლება, რომ 1820 წ. სპარსეთსა და ინდოეთში ქართველ კათოლიკე ვაჭრების მთელი გუნდი არსებობდა. საქმე ისე მოეწყო, რომ ინდოეთში ქართველნი და მათი ვაჭრობა ცნობილ იქმნა ოთხსავ კუთხივ, მათ შესახებ ინდოელნი ქებით მოუთხრობდნენ ერთმანერთს და თან ქართველსაც ახსენებდნენ.

ქართველთა საცნობლად და სალაპარაკოდ, ვგონებთ, 1829 წლებში ისიც კი უნდა კმარებულებოდა, რომ ერთმა მდიდარმა ქართველმა თავის ქონების ანდერძის წერილი ინგლისურად შედგენილი და ნოტარიუსისაგან დამტკიცებული

დასტოვა, რაც უეჭველია საგანი იქნებოდა ქართველების ხსენების.

უნდა მოგახსენოთ, რომ რუსეთის ახალ მთავრობას და სავაჭრო წესებს ზოგიერთი შეძლებული ვაჭრები ვერ მოეწყვნენ, მათ რაღაც ახალი ვაჭრული წესები ვერ შეითვისეს, ერთი ასეთთაგანი იყო სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილიც, რომელსაც სავაჭროდ გული უფრო სპარსეთსა და ინდოეთში მიელტოდა, მის ალებ-მიცემის საქმეს კი ეს მკაცრად შეესაბამებოდა. ოსმალ-სპარსთა შუღლი, რუსეთის წინაშე მტრობა და ამ სახით სტეფანეს ვაჭრობასაც კაი ზარალი მოსდიოდა ხოლმე. ამ გარემოებათა პირობებს კი სტეფანე არ აკვირდებოდა, იგი მხოლოდ სპარსეთში და ინდოეთში ღაჰპოვებდა და ჰფიქრობდა შვებას. იქ ამას მართლაც კარგად წაუვიდა ვაჭრობის საქმე, იგი მალე დადგა წესზედ, ამას თავის მიზეზებიც აქვს, რადგანაც იქ ქრისტიანებს უფრო მეტი პატივი აქვდათ ინგლისის მთავრობისაგან მიანიჭებული, ვიდრე თვით ინდოელებს და სპარსელებს. ამას გარდა თვით ქრისტიანებიც მათზე უფრო მხნედ და ყოჩაღათ იქცეოდნენ. ვაჭრობაში საბოლოოთ ენთნენ და ჩარხივით ტრიალებდნენ.

თუმცა სტეფანეს ინდოეთში საქმე კარგად წაუვიდა, თუმცა იგი იქ გამდიდრდა და ქონებით დანინაურდა, თუმცა შემდეგ დროში იგი ცნობილ იქმნა მთელს კუთხეში როგორც შეძლებული პირი, მაგრამ მის ნაცვლად იგი თვის სამშობლო ქვეყანას და ერს კი სამუდამოთ მოესხლიტა, მისი ცნობები მის ნათესავებთან 1830 წლების შემდეგ აღარ მოსულა, მის ამბებთა მომგონთ და მომსმენთ კაცთა რიცხვი დღეს ერთობ იშვიათია, ბევრი რამ ცნობები სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილმაც იცოდა, რომელსაც თავის მამისაგან გაეგონა, მის მამას კიდევ მამისა და ბიძებისაგან. განსვენებულს მეტად დიდი ნატვრა აქვდა ამ პირის ცხოვრების მოკლედ აღწერის და დასტამბვის. ასევე ამ პირის შესახებ ცნობები იცის ანტონ დავითის ძე ზუბალაშვილმა, ვისგანაც ვისარგებლეთ კიდევ. სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრება სპარსეთში სიბნელით არის მოცული. ჩვენ არ ვიცით, თუ იგი უკანასკნელ დროს სად სცხოვრებდა და სად გარდაიცვალა, ამის ცნობა არ არის დაშთენილი და ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ მას 1845 წლამდე უნდა მოეღწია.

სპარსეთში იგი ვაჭრობდა ჩითეულობას, ჩაი-შაქარ ყავა და სხვა წვრილმან საქონლით, ინდოეთშიაც ამავე საქმეებს აწარმოებდა, მხოლოდ იქ იგი ჰყიდდა სამთელსაც, საპონს და აწარმოებდა სამრეწველო საქმეებსაც, აქვდა დიდრონი სამღებ-

როები და უკანასკნელ სამთლისა და საპნის ქარხანაც, რასაც ინდოეთში თურმე მეტად დიდი გასავალი აქვდა. სად გარდაიცვალა და ან სტეფანეს ქონება ვის დაშთა არც ამის ცნობა გვაქვს, მხოლოდ ისკი ვიცით, რომ სტეფანე უკანასკნელ წლებს უნდა მიზიდული ყოფილიყოს თანამერჯულე და თანამედროვე გრიგოლ ხურსიძისაგან, რომელიც 1829 წლებში, ინდოეთის პილანგის კუნძულზედ სცხოვრობდა და სადაც გარდაიცვალა კიდევ. ამ პირს რამდენიმე ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრები ეხვივნენ გარს და ამათ გვერდივე იქმნებოდა სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილიც, რომლის აღებ-მიცემის ცნობები დიდათ საინტერესო უნდა იყოს ჩვენთვის. ამისი ცნობები კარგად იცოდა ქართველ კათოლიკე მოხუცებულ აღმა და ახალციხელ ნ. – ძემ.

ცოდვა კია ჭეშმარიტად, რომ ქართველებს ასეთი დაუდევრობა გვეტყობა ყველაფერში, ჩვენ არ ვიცით ჩვენის ტომის განვლილ დღეთა და საქმეთა ცნობები. სამწუხაროდ მას არც ჩვენი წინაპარნი აკვირდებოდენ და არ სწერდენ, თორემ მათ რომ ჩვენთვის ცნობები ეკრიბათ და ეწერათ, დღეს ამ ცნობებს ორის ხელით დავიჭერდით, სამწუხაროდ ჩვენმა ძველებმა ამის მნიშვნელობა სულ არ იცოდენ და მიტომ მათ არაც არაფერი დაგვიტოვეს ამ საგანზედ. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ თფილისიდან სპარსეთს და ოსმალეთში თითო და ორ ორი ვაჭარი კი არ წავიდოდა სავაჭროდ, არამედ რამდენიმე კაცი ერთად, თითქმის მთელი ქარვანი. ვაჭრები წინადავე გააგებინებდნენ ერთმანეთს, თუ ვის რა საქონელი უნდოდა, ვის საიდგან რა უნდა შამოეტანა საქართველოში, სად უნდა წასულიყო, სად უნდა ევაჭრათ და სხვანი, ასე შეკრებილთ ვაჭრებს ყოველთვის ქარვანი ახლდა თანა, იგინი მიდიოდნენ თოფ-იარაღით ახსმულნი, ჯორებით, აქლემებით, ურმებით და ცხენებით, ფულიც თან აქვდათ.

სამეფოდამ ამათ ეძლეოდათ სამოურაოდამ ყულაუზები და გზის მცველნი. მაშინ ძრიელ ძნელი იყო ვაჭრის გაქუცვა, ვინც ვაჭარს გაქუცავდა, ის სასტიკად დაისჯებოდა, წამრთმევს ყველაფერს გადახდევიანებდნენ და გარდა ამისი სიკვდილითაც დასჯიდენ. ამიტომ ვაჭართ გაქურდვას ყველა ერიდებოდა. მეორე: რაც გინდ ცოტანი წასულიყვნენ ვაჭრები ერთად, იგინი 20 კაცზედ ნაკლები მაინც არ იქმნებოდენ. ჩვენ კარგად ვიცით რომ ასეთ ვაჭრებს თან დიდი შეძლებაც გაჰქონდათ. იმ დროის კვალად თითო ვაჭარს 3000 მ. ნაკლები არ გაჰყვებოდა ოქრო, ზოგს მეტიც. ამათ სხვა და სხვა ხელ მოკლე ვაჭრებიც ატანდნენ ფულს თავიანთთვის სა-

ქონლის შემოსატანად. ესენი დანაპირებს ყოველთვის ასრულებდნენ.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ სპარსეთსა და ინდოეთს მგზარობა ისე თფილისიელ ვაჭრებს არ ეადვილებოდათ, როგორც ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთა. კარგად ვიცით, რომ სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილის დროს ერთად თან გაემგზავრნენ თფილისის ქართველ კათოლიკეთაგან მრავალნი სსვა და სხვა შეძლებულნი და ცნობილნი ვაჭრებიც, რომელნიც სამნუხაროდ სპარსეთს, ხოროსანს და ინდოეთს დაშთენ სამუდამოდ და ჩვენ მათი აღებ-მიცემისა არა ვიცით-რა. ქართველ კათოლიკეთა სამგზავროდ ყოველთვის ახალციხეზე უხდებოდა და თფილისის სომეხთა და ქართველთ კი განჯის მხრით და ბაქოსი, მიზგები მათის მგზავრობის განსხვავების შესდგებოდა შემდეგის პირობებიდამ. ახალციხელ კათოლიკეთ სულიერი მდგომარეობა სწევდა ამათ და მათგან გამოწვეული ის ურთიერთ დახმარება, რაც კი იგინი ერთმანერთს აძლევდნენ და უჩინდნენ, გარდა ამისი ოსმალეთის მფლობელობის მფარველობისაც დიდი იმედები ჰქონდათ, ახალციხის ფაშებთაგან მათ ეძლეოდათ მონზობანი, სადაც იგინი ინიშნებოდნენ ოსმალეთის ქვეშევრდომად, ანუ ოსმალეთის კაცად და ძნელად, რომ იგინი ვისმეს სადმე გაეცარცვ-გაექუსათ, ანუ მოკლეთ, მათ მკვლელთ მწარე დღე დაადგებოდათ. ამიტომ უფრო ეტანებოდნენ ახალციხის მგზავრებს და თავიანთ თანამერჯულე კათოლიკეთაგან მფარველობას. მეორე კათოლიკეთ გარდა მთლად მგზავრებსაც უფრო ეადვილებოდაო ახალციხიდამ მგზავრობა სპარსეთსა და ინდოეთზედ.

საუნყებელია ისიც, რომ ოსმალეთის საქართველოს ქართველ კათოლიკეთ სხვა და სხვა საქონელი არამც თუ მარტოდ საქართველოში შემოჰქონდათ, არამედ ოსმალეთშიაც გაჰქონდათ და ნამეტურ კონსტანტინეპოლს. ინდოეთს, სპარსეთს. ოსმალეთის ქართველ კათოლიკ ვაჭრები რიცხვით დიდათ იყო გამრავლებულ გავრცელებული კონსტანტინეპოლს და იქ მათი კაი ქარვასლაც არსებობდა, რაზედაც ჩვენ სხვაგანაც გვისაუბრია. ოსმალეთის მთავრობა ერთის მხრით ამიტომ უფრო აფასებდა ახალციხელ ვაჭრებთ საქმეს და აღებ-მიცემას, რადგანაც ამათ უშორესის ქვეყნებიდამ მათს იმპერიამი სხვა და სხვა ნაირი საქონელი შემოჰქონდათ, რაც ოსმალეთის ერის მოთხოვნილებასაც აკმაყოფილებდა. მთელს მცირე აზიის ვაჭრობას მარტოდ ბერძნები, სომხები და ოსმალეთის საქართველოს ქართველ კათოლიკენი მისდევდნენ. მუსულმანებს ამის ასპარეზედ ღრმად ეძინათ, ვერაფერს აკე-

თებდენ, მათი მხვედრი ომი იყო და ნადირობა, სხვა და სხვა ტომთა კუთხეების დამორჩილება დაჭერაზედ. ქართველ კათოლიკეთ კაი სავაჭრო ბინა ჰქონდათ ე. ყაზმინსაც.

სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილს სპარსეთსა და ინდოეთში დიდი მნიშვნელობა ჰქონია იმის მხრითაც, რომ მას ახალციხილამ და თბილისილამ სხვადასხვა ვაჭრები მიმართავდენ და თავიანთის ფულით საქონლის სყიდვას ავალებდენ, მერე მგზავრ ქარავენების საშუალებით საქართველოში გამოგზავნას, რასაც სტეფანე მართლაცა და ყოველთვის სინიღისიერად ასრულებდა, იგი სხვადასხვა საქონელს არამც თუ მართოდ სხვადასხვა უცხო ვაჭრებს უგზავნიდა, არამედ თავის ნათესავებსაც, რადგანაც მას მიწერ-მოწერა აქვდა ყველა თავის ნათესავებთან და მახლობლებთან. სულ მისი წყალობა იყო, რომ 1839 წლებში დავითი, გიორგი. მიქელი და სხვანი ვაჭრობით განითქვენენ და ამათ თავიანთ თანამონათესავე სტეფანეს მსგავსად რუსეთში და ევროპაში იწყეს მგზავრობა და აღებ-მიცემა. საქმე ისე წავიდა, რომ ერთი ამათ გვარის წევრთაგანი გერმანიაშიაც წავიდა 1823 წ. საკომერციო და საბუხგალტერიო სწავლის მისაღებად, სადაც შემდგომ ცნობილ საგნების მაგიერ მკურნალობა შეისწავლა (ნახეთ ამაზედ ზუბალაშვილების გვარის ისტორია).

სტეფანეს ინდოეთში და სპარსეთში ყოფნას და ვაჭრობას დიდი მნიშვნელობა აქვდა საერთოდ ვაჭრობის მხრით ზუბალაშვილების ოჯახის წევრებზედ და ნამეტურ იაკობ ივანეს ძეზე და დავითზედ. სტეფანეს ვაჭრულის შნოთი და მაგალითით გატაცებულნი იყვნენ ესენი და მათთან სხვა მრავალი კათოლიკე ვაჭრებიც, რომელთაც რუსეთში პირველად იწყეს იარმუკობაზედ წასვლა და ვაჭრობა. ნამეტურ „მაკარიის ვაჭრობა-იარმუკობაზედ“. ამის ცხადი მოწამეა ანტონ დავითის ძე ზუბალაშვილი, რომელმაც სთქვა, რომ „მე კატარა ვიყავ და ჩემთან სხვა ჩვენი გვარის ზუბალაშვილებიც, როცა ჩვენმა მამა-პაპებმა „მაკარიის იარმუკაზედ“ წავიყვანეს და სპარსეთისა და ინდოეთის საქონელის მაგიერ რუსის საქონელი შემოვიტანეთ“. ასე და ამგვარად კარგად სჩანს, რომ რამდენათაც საქართველო ევროპას და რუსეთს უახლოვდებოდა, იმდენად ახალციხელ და თფილისელ ვაჭართ მისვლა-მოსვლა სპარსეთთან და ინდოეთთან ისპობოდა. ამით ქართველთ შორის ისპობოდა თვით სტეფანე ზუბალაშვილის აღებ-მიცემის ხსოვნაც. კარგად სჩანს, რომ საქართველოდან ინდოეთსა და სპარსეთში სავაჭროდ 1835 წლების შემდეგიდამ აღარავინ წასულა, იქ თუ ვინმე იყვნენ ვაჭრებთაგანნი, ისინიც კი საქართ-

ველოში ბრუნდებოდნენ, 1840 წ. აღარავინ მიდიოდა. თითქმის სულ დაბრუნდნენ ინდოეთ-სპარსეთიდან საქართველოში.

იქ დარჩა ორიოდ ვაჭარი თფილისელი და ახალციხელი, ისინიც დიდი შეძლების პატრონები, რომელნიც ხანდისხან კვალად გზავნიდნენ თავიანთ მონათესავეებთან სხვა და სხვა ძვირფას საქონელს და წერილებს. ასეთ იქ დარჩენილ მდიდარ ვაჭართაგანია გრიგოლ ხურსიძე, რომელიც გარდაიცვალა 1829 წ. და სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი, რომლის გარდაცვალებაც 1858 წ. მიეწერება. მთელი ამათი შეძლების მფლობელობა გაფანტული იყო მადრასესა და კალკუტაში, სადაც ძველადგანვე იყვნენ გამრავლებულ საქართველოს ვაჭრები და სადაც მათგან კარგი სავაჭრო ქარვასლებიც არსებობდა. უწყებულია, რომ სტეფანე ივანეს ძეს იქ ცოლ-შვილიც ჰყოლია და რამდენიმე თანხლებულ ქართველ კათოლიკეთ ვაჭარ თან ზრდილ თანა მოსამსახურენი, რომელნიც საყოველთაოდ იქ დაშთენილან და საქართველოში აღარ დაბრუნებულან.

საქართველოში მობრუნდა მხოლოდ მათ თანამყოფი ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი ანტონ ხუციშვილი, რომელმაც ინდოეთში და სპარსეთში მყოფ და მცხოვრებ ქართველ ვაჭართ აღებ-მიცემის შესახებ ბევრი რამ ცნობები იცოდა. ანტონ ხუციშვილს ინდოეთში მოგზაურობის და ცხოვრების შესახებ ბევრი ცნობებიც ჰქონია ანუხული, ხოლო მის ცნობებმა ჩვენს დრომდე ვერ მოაღწიეს. მას მკვიდრი და დაახლოვებული ცხოვრება ჰქონია სტეფანე ივანეს ძესთან და უეჭველია ეს მღვდელივე ასრულებდა მათ წინაშე მღვდელმოქმედებას, ცხადია, რომ ამას ყველა იქ მყოფ ქართველ კათოლიკენი თვით თავიანთის ოჯახებითაც კი ქრისტიანობაზედ ექმნებოდათ მიზიდულ-დატოვებულნი. იქ მათ გვერდით იმყოფებოდნენ და სცხოვრობდნენ ქალდეველთა ტომის კათოლიკენიც, რომელნიც აღებ-მიცემით ირჩენდნენ თავს. ასე და ამგვარად, გრიგოლ ხურსიძის შემდეგ საქართველოს ვაჭრობის ასპარეზზედ, ანუ ინდოეთში საყოველთაოდ ქართველთა რიცხვის მოსპობის უკანასკნელს მაგალითს წარმოადგენს სტეფანე ზუბალაშვილი, მისი აღებ-მიცემა და ვაჭრობა. სპარსეთსა და ინდოეთში ქართველთ ვაჭართ მოსპობის უკანასკნელ წლებთან მჭიდროთ არის დაკავშირებული სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრება. ასევე უმწოდ და უკვალოდ ისპობა და იკარგება თვით სტეფანეს ცხოვრების ცნობებიც და მის გვერდით მყოფ რამდენსამე ქართველთ ვაჭართა ცხოვრების ხსოვნაც.

IV.

ქართველ კათოლიკეთ მღვდელი ანტონ ხუციშვილი ინდოეთში.

ქართველთ კათოლიკე ვაჭრებთ მგზავრობა ძველად სპარსეთს და ინდოეთს იქამდის ხშირი იყო და უხვი, რომ XIX საუკ. დამდეგს სხვა დასხვა კათოლიკე ვაჭრებთა წახალისებით და მრევლის საჭიროებისა გამო, წასვლა გაბედა ახალციხის თემის ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარმა ანტონ ხუციშვილმა. ქართველ კათოლიკეთა მოძღვრის ყულას იქ თვალახილულად საჭიროებას შეადგენდა თვით ახალციხიდან და თფილისიდან გასულთ ქართველ კათოლიკე მრევლთა რიცხვიც. ესეც ერთი დარგია ჩვენის წარსულის დროის ვაჭართა და მრეწველთა გონებრივის შნოსი და გამჭრიახობის.

კარგად ვიცით რომ ანტონ ხუციშვილი ინდოეთში იყო V ამას თვით ანტონ მღვდელიც სწერს თავის დღიურში, რომ ინდოეთში წაველ, იქ დავრჩი რამდენსამე ხანსაო, ვინაიდგან იქ ქართველ გვარის ანუ ახალციხის კათოლიკეთ ვაჭრებც სცხოვრებდნო. ხოლო ის კი არ სჩანს, თუ ანტონ მღვდელი როდის წავიდა იქ, რამდენს ხანს დარჩა, ან საქართველოში როდის დაბრუნდა. ვიცით, რომ იგი 1815 წ. შემდეგ უკვე საქართველოშია და 1820 წ. ქართულს ენაზედ ერთის წიგნის თარგმნასაც ამთავრებს. არ ვიცით ისიც, თუ იქ ამაზე წინეთაც იყო ვინმე ქართველ გვარის მღვდელი და ან შემდეგაც იყო ვინმე, თუ მართოდ ეს ანტონ ხუციშვილი გახლდათ, რომელიც პირველად წავიდა ინდოეთ-სპარსეთს ქართველ გვარის კათოლიკეთ სამწყსოდ და მის დაბრუნების შემდეგ დასრულდა კიდევაც იქ წამსვლელ ქართველ მღვდელთა რიცხვი.

ჩვენის ფიქრით ეს ასე უნდა ყოფილიყოს და ეს ანტონ ხუციშვილი უკანასკნელად უნდა იყოს ინდოეთში წასული, რადგანაც ქართველ კათოლიკე ვაჭართ კვალი იქით სწორეთ 1825 წლების შემდეგიდამ შემცირდა. მოისპო მთლად. 1830 წლებს შემდეგ ინდოეთში ვინც კი ქართველთაგანი დაშთენ, ისინი უეჭველია იქაურს ადგილ მდებარეობის ერის სარწმუნოებრივ წესებს დაემოჩილებოდნენ, ამის მაგალითია გრიგოლ ხურსიძის და სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრება და მათ შვილებთა სარწმუნოებრივი მხარეებიც, რომ მათ ცოლებათ ჰყავდათ ინდოელი ქალები, ამათგან შვილებიც ჰყვანდათ, შვილებს რა სჯული ეკავათ ის კი არ სჩანს.

ბრონევსკი სწერს, რომ ინდოეთში უცხო ტომის ვაჭრე-

ბი მრავლად იყენებო. იქაური ვაჭრობა სულ უცხოელებს ეჭირათო. იქიდან თუ რამ საქონელი გაჰქონდათ აქა იქ სულ უცხოელებს გაჰქონდათ, სხვათა შორის კასპის ზღვით საქართველოშიაც ამ უცხოელებს მოჰქონდათო, ამ უცხოელებში ჩვენ ვინ უნდა ვიგულისხმოთ თუ არ საქართველოს ქართველ კათოლიკენი და თფილისის ვაჭარ სომხები. სხვა არავინ. რადგანაც იმ დროის მუსულმანებს არამც თუ ჩვენთან საქონლის შემოტანა და დასყიდვა, არამედ ფანატიკობით ლაპარაკი კი სძულდათ, იგინი ჭირივით გვიყურებდნენ ჩვენ.

ანტონ ხუციშვილი სპარსეთში და ინდოეთში მრავალნაირად გამოწვრთნილა – უსწავლია ინდოური ენაც კი, სპარსულიც კარგად. ამას გარდა უსწავლია ინდოური მისნობა, ჯალოქრობა და ასეთ საქმეებში ისე განწვრთნილა, რომ იგი თურმე რაღაც ჯალობაზობით ტყავებსაც ათამაშებდა, ე. ი. ფოკუსნიკობაც სცოდნია. ეს ნაამბობია მის მნახველთაგან.

უნწყებულია ისიც, რომ ინდოეთიდან წამოსული ვაჭრები გზაში მგზავრობის დროს დიდს შიშს სცდიდნენო, რადგანაც თათრები ეცემოდნენ და სცარცვაუდნენო. დიახ ეს მართალია და საქართველოს ვაჭრებს უფრო არბევდნენ სპარსნი და სხვა მუსულმანები იმ ჯაგრის გამოც, თუ თქვენ, ქრისტიანები რუსებს რად ჩაბარდითო. ამის გამო საქართველოს ვაჭრების გაცარცვა XIX საუკუნის შემდეგიდამ უფრო წინ წავიდა, ამ გარემოებამ მთავრობის ყურადღებას მიიპყრო თვისკენ, მინერ-მონერაც გაიმართა, ვაჭართ გარემოებას არა ეშველა რა, მხოლოდ მათი მიმოსვლა კი შემცირდა, ამას ბრონევსკიც შენიშნავს *).

ბევრჯერ გვითქვამს, რომ ქართველი თავის სამშობლოს გარეშე უცხოეთში სამუდამოდ არსად რჩებაო. სადაც უნდა წავიდეს, იქ იგი სამუდამოთ არ დასახლდება და უკანასკნელ ისევ საქართველოში დაბრუნდებაო. ამის წინააღმდეგ გარემოებას ჩვენ ვხედავთ გრიგოლ ხურსიძესა და სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრებაში. ამას თავისებური გასამართლებელი ხასიათი აქვს და ამის ახსნას აქვე მოვიყვანთ: გრიგოლ ისარლოვი ანუ ხურსიძე საქართველოდამ ისეთის გარემოებით წავიდა რომ მისი საქართველოში დაბრუნება ვეღარ მოხდებოდა, რადგანაც გიორგი მეფის ბრძანებით იგი ძალა იქმნა დანიშნული ნებიერიძის ქალზედ, გარდა ამის მეფე გიორგის მას სხვა შიშიც ჰქონდა და ყველა ამებს გარეშე ის გარემოებას უნდა მივიღოთ სახეში, რომ იგი იქ დიდს აღებ-მიცემაში ჩაება, კაი საქმეები დაიკავა და კაი შეძლებაც, გარდა ამის იქაური ქალიც შეირთა.

სტეფანე ზუბალაშვილს საქართველოში სავაჭრო საქმე-
ები ვერ წაუვიდა კარგად, რამდენჯერაც კი იყო ინდოეთს და
სპარსეთს, რამდენჯერაც მან საქართველოში საქონელი შე-
მოიტანა, იმდენჯერვე იზარალა. უკანასკნელ გადაწყვიტა სად-
მე ფეხის გამაგრება და საქმეების მომართვა. ამასაც ინდოეთში
მოემარჯვა სავაჭრო საქმე: ინდოელებით შორის მარჯვე პირ-
ნი და გამოცდილნი ყოველთვის იპოვნიდნენ სახსარს და გზას
საქმიანობისას, ვაჭრობისას და წარმატებისას, ასეც მოხდა და

*) ბრონევისკი „კავკასიის ტომთა და თემთა აღწერა“, პეტ. 1824.

სტეფანე ინდოეთში იქმნა წარმატებით მოსილი, მასთანვე
ცხოვრებაშიაც ჩაბმული, იგიც მიტომ დაემორჩილა ბედსა და
გარემოებას და იქ დარჩა საყოველთაოდ სავაჭროდ.

ჩვენ აქ თუმცა ეს ორი პირი დავასახელებდ, მაგრამ არ
შეიძლება, რომ ამათ გარდა იქ სხვებიც არ ყოფილიყვნენ,
რომ იყვნენ ამას კი ეჭვი არ უნდა, ახალციხელთ კათოლი-
კეთა გარდა ერივნენ თფილისის მოქალაქენიც, რომელთაც
ინდოეთიდან საქართველოში სხვა და სხვა საქონელი შემოჰ-
ქონდათ. ასეთ ვაჭრებთა ამბები თფილისში 1850 წლამდე მრავ-
ლად იცოდნენ. დღეს კი ეს ჩვენში იშვიათია. ბრონევისკის
ცნობების თანახმად ინდოეთში მყოფ უცხო აზიელ ქრისტიან
ვაჭრებთ შესახებ ჩვენ ვიტყვით შემდეგს: ინდოეთში საქართ-
ველოს და სხვა აზიის ქვეყნების ქრისტიან ვაჭრებს მრავლად
აქვნიდათ სამღებროები, ტყავის ქარხნები, სამთლის, საპნის,
რაც ინდოეთიდან სხვა ქვეყნებშიაც გაჰქონდათ. ჰქონდათ
აბრაშუმის მალაზიები, ბამბის, მატყლის, ძაფეულობის და ვინ
იცის რამდენი კიდევ სხვა ნივთების ყველა ეს ნივთიერების
კეთება და შექმნა ინდოეთში მათ იაფად უჯდებოდათ, რად-
განაც იქ მაშინ ყოველივე ასეთ ნივთების მასალა იაფი იყო
და მასთანვე მუშა ხელიც მუქთი. ამით სარგებლობდნენ მრავალნი,
ინდოეთიდან ზემო ხსენებული საქონელი გაჰქონდათ
ავღანისტანს, ბუხარს, სპარსეთს, ქალდეა-ნინევიას, არმენიას და
საქართველოშიაც შემოჰქონდათ.

XIX საუკუნის 1830 წლებიდან, ინდოეთის ქრისტიან
ვაჭრები მხოლოდ ინდოეთისავე ახლო-მახლო ქვეყნებში მიე-
ცნენ ვაჭრობას და აღებ-მიცემას, მათი ვაჭრობა იქ დატრიალ-
და, იქ მიეცა წარმატებას, მათი ცხოვრებაც იქ შეიზღუდა, სა-
ყოველთაო ინდოელების გვერდით მოთავსდა და იქვე აღეს-
რულა ყოველივე მათის რიცხვის და არსებობის ხსნოვნისა.

V.

მეთვრამეტე საუკუნეში, თფილისში, მოქალაქეთა შორის მრავალნი იყვნენ განთქმულნი და ქებულნი ვაჭრობით. იყვნენ მეფე ვახტანგის და ერეკლეს ოჯახთან დიდათ დაახლოვებულნი ვაჭარნი:

ფიბუაშვილები – მდიდარნი დიდათ და მავალნი სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც. სარწმუნოებით კათოლიკენი იყვნენ. აქვდათ მალაზიები თურთლის, ძაფის და შალის. სადღეისოდ ეს გვარი ამონყდა საქართველოში.

ნარუაშვილები – მდიდარი ვაჭრები და ქებულნი, მავალნი სპარსეთს, ინდოეთს და ოსმალეთს. სადღეისოდ აღარ არის ეს გვარიც. იყვნენ სარწმუნოებით კათოლიკენი.

ტერშმოვანი – ძველნი ვაჭარნი და მდიდარნი, ცნობილნი მეფე ერეკლეს წინაშე. ერთ ამათგანმა დახატა თფილისის გემაც მეფის თხოვნით. (პ. იოსელიანის „მეფე გიორგის ცხოვრება“). ტერშმოვანი კათოლიკენი იყვნენ. ნახეთ თფ. კათოლიკეთ ეკკლესიის „კონდაკი“.

ბასტამიშვილები. ძველნი ვაჭარნი და ქებულნი აღებ-მიცემით. მოქალაქენი და მერე გააზნაურიშვილებულნი. ერთი ამათგანი იყო ბენია, მეორე ექიმი, წამლები ინდოეთიდგანაც მოჰქონდათ. კათოლიკენიც იყვნენ. ნახეთ ამაზედ თფილისის კათოლიკეთ „კონდაკი“.

ყაითმაზაშვილები. ძველნი მოქალაქენი და მდიდარი ვაჭრები თფილისს, მავალნი სპარსეთს, ინდოეთს და ოსმალეთს.

ტერსაკაშვილები. მდიდარი ვაჭარნი და მავალნი სპარსეთს და ინდოეთს. კათოლიკის სარწმუნოების გარდა გრიგორიანებიც იყვნენ.

ხოჯიმინასოვი. მოქალაქენი, მერე გათავადებულნი მეფე ერეკლეს ბრძანებით, მდიდარნი ვაჭარნი და რუსეთის ქალაქებშიაც მოვაჭრენი, აღმოსავლეთის ქვეყნებშიაც მავალნი და მოვაჭრენი.

შადინაშვილები. ძველნი ვაჭარნი და შეძლებულნი. 1780 წელს რუსეთის ეკატერინეს იარმუკობაზედ მავალნი და დიდი ძალი საქონლის გამტან-შემომტანნი, ზოგნი ამათგანი კათოლიკენიც იყვნენ, დღეს აღარავინ არის, გარდა გრიგორიანებისა.

ბაბანაშვილები (ბაბანასოვი). ძველნი მოქალაქენი და მდიდარნი ვაჭრობით. გლახა ბაბანაშვილი იყო მეფისაგან დადგენილ მათხოვრებზედ წყალობის დამრიგებელი. ერთს ძველს მდიდარ მოქალაქეს და მერე დაცემულს მეფისაგან ბოძებულ

წყალობა 10 თუმნის მაგიერ 10 შაური გასცა. ეს ამბავი მეფემ შეუტყო, დასტუქსა ძრიელ მეფის მოტყუებისათვის და აღარ ენდობოდა წყალობის გაღებას. მის შემდეგ ეს თანამდებობა სულ ჩამოერთვა ქალაქის ხალხის წინაშე მეფის ბრძანებით, ვინაიდან მოტყუების დიდი რიდი აქვდათ თფილისელ ღარიბ-ღატაკებს.

მირიმანაანი. ძველნი ვაჭარნი და ჩენილნი. ზოგნი კათოლიკობას ძველადვე დაკავშირებულნი, 1755 წ. სომხობაზედ გადავიდნენ. კათოლიკენი აღარავინ არის დღეს.

ყუზანაანი. ძველნი ვაჭარნი მდიდარნი და მავალნი სპარსეთს და ინდოეთს ვაჭრობისთვის. ამათ გვარს სპარსეთიდან წერილს სწერდა თვით ალექსანდრე ბატონიშვილიც.

სურგუნაანი (სურგუნოვი). მოქალაქენი და მავალნი ვაჭრობით სპარსეთს და ინდოეთს. ამათ წერილს სწერდა მეფე გიორგი და ალექსანდრე ბატონიშვილი სპარსეთიდან.

მიკირტუმაშვილები. მდიდარი ვაჭარნი და მავალნი სპარსეთს, ოსმალეთს და ინდოეთს. იყვნენ მეფის წინაშე ცნობილნი.

სარაჯიშვილები. მავალნი სპარსეთს და ოსმალეთს, ძველადგანვე სარაჯობით განთქმულნი. ქებულნი და ცნობილნი კაის ვაჭრობით ჩვენის სამეფოს სახლის წინაშე.

წურინაანი. ძველნი ვაჭარნი, მდიდარნი და მავალნი აღმოსავლეთის ქვეყნებში ძველადგანვე.

ზუბალაშვილები მერაბი, გიორგი, ივანე, ანდრია და სხვანი, ქებულნი და მავალნი ვაჭრობით ოსმალეთს, სპარსეთს და საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეებს.

ხურსიძეები. გამოჩენილი აზნაურის შვილები სამცხიდან. ლუკა სპარსეთს გაგზავნილი მეფე ერეკლესაგან იქვე გარდაიცვალა. შემდეგ ამის შვილი წავიდა ინდოეთს გრიგოლი და იქვე გარდაიცვალა.

ფინთუაშვილები, დღეს ფითოევი. ძველადგანვე გამოჩენილი ვაჭრები და მდიდარნი, მავალნი სპარსეთსა და ინდოეთს. მეფე ერეკლესაგან ერთი ამათგანი დატუქსვილი და ფინთოდ წოდებული, რაის გამო მათ გვართაც ფინთუაშვილი ეწოდათ, დღეს ფითოევი.

ქიშიშაანი. ძველნი მოქალაქენი თფილისისა და ალებ-მიცემით განთქმულნი.

ხალათაშვილები. ძველნი მოქალაქენი და მერე ერთი ამათგანი გააზნაურებული მეფისაგან. იყვნენ მდიდარნი ვაჭარნი და მავალნი რუსეთშიაც ვაჭრობისთვის. ერთი ამათგანი იყო გამგე ბატონიშვილების მამულების, რომელნიც 1802 წლის

შემდეგ რუსეთს გადასახლეს. ერთ ამათგანმა მეფის ძეთ მი-სტაცა მამულები და მით გამდიდრდენ უფრო დიდად. დღეს ხალათოვები. გარდახვეწილი ბატონიშვილების ქონება სულ ამ ხალათოვებს დაშთათ. (ნამბობი იარალის ძის ივანე შან-შეშვილისაგან).

ხატისაანი. ძველნი მოქალაქენი და მავალნი აღმოსავლეთის ყველა ქვეყნებში ვაჭრობისთვის. ესენი ზოგნი კათოლიკენი არიან, ზოგნი გრიგორიანები და ზოგნიც მართლმადიდებელნი.

ამბარდაანი. ძველნი ვაჭარნი და მავალნი აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ერთი ამათგანი რუსეთს გადასახლდა ვაჭრობისთვის. იყვნენ მეფის წინაშე ცნობილნი და ქებულნი.

ენაკოლოფოვი. ცნობილნი მეფის წინაშე როგორც ბრძენ და კარგად მოუბარნი. მიტომ ეწოდათ „ენა-კოლოფი“. ძველნი ვაჭარნი და მეფისგან გააზნაურებულნი.

აღმალაშვილები. ძველნი ვაჭარნი და მეფეთა წინაშე ცნობილნი.

აბიმელიქიშვილები. ძველნი ვაჭარნი, რუსეთში მავალნი და მეფის წინ ცნობილნი. შემდეგ გათავადებულნი მეფეთაგან. სომეხნი: დღეს აბა-მელიქოვი.

ამატუნი. სპარსეთიდან მოსული ექიმ ვაჭარი, მეფისაგან გათავადებულნი. სომეხნი არიან დღეს.

გურგენბეგოვი. ძველნი ვაჭარნი და გამოჩენილნი მეფეთა წინაშე. გურგენბეგოვები დღეს ახალციხეში სცხოვრობენ.

შერგილაშვილები. მდიდარნი ვაჭარნი ძველადგანვე და მავალნი სპარსეთსა და ოსმალეთს. ძველნი მოქალაქენი. და მრავალიც სხვანი.

მეფის ერეკლეს წინაშე გამოჩენილ მოქალაქეთა რიცხვი შესდგებოდა 300 კაცისაგან. ამათგან რუსეთის მთავრობამ იცნა პაჩოტნი გრაჟდანიანთ მხოლოდ 50 კაცამდე. მერე 80 კაცამდე ავიდა, ანუ ოჯარამდე. უნდა ითქვას, რომ ამ პირთა შორის იყვნენ ისეთი მდიდარი ვაჭრებიც, რომელთაც თფილისში ქარვასლებიც აქვდათ. XVIII საუკუნის ბოლოს თფილისში იყო 30 მდე ქარვასლა. ერთი სიონისა, მეორე ბატონიშვილისა, დღეს ანანოვისა. მესამე თფილისის მიტროპოლისა, სადაც თვითაც იდგა, სიონის გვერდით და დანარჩენი იყო სხვებისა. იმ დროის ქარვასლების დღემდე ბევრია დაშთენილი თავის ძველის ნაშენის კედლებით და სარდაფებით. ბევრი კი განახლდა. სამწუხაროდ ძველის დროის კარგ სახლთაგანი იყო მუნთუაშვილებისა, რომელიც იწოდებოდა „მუნთუანთ დარბაზათ“ და ამ ბოლოს დროს ესეც მოისპო.

დასართავია აქ ის გარემოებაც, რომ XVIII საუკუნეში, თფილისში, ვაჭრებთ შორის დიდი რიცხვი იყო ქართველ ებრაელთაც, ამათი რიცხვი 1795 წლამდე 500 კომლამდის იყო, აქვინდათ საკუთარი თორა, ქარვასლა და ვაჭრობაც ეკავათ თვალსაჩინოდ და მათ მისვლა-მოსვლა აქვინდათ გამართული ევროპას, სპარსეთს, ინდოეთს, ოსმალეთს, იერუსალიმს, დაღისტანს, ქალდეას და რუსეთშიც კი. XVIII საუკ. დამლევამდე მათი რიცხვიც ხშირად და მრავლადაც გამგზავრებულია სპარსეთს და ინდოეთს, საიდგანაც მათ მრავლად შემოჰქონდათ სხვა და სხვა ნივთიულობა და ჩითეულობა. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ამათ ვაჭრობა საქართველოს ყველა სოფლებს და დაბებშიც ქონდათ გამართული, ამისთვის მგზავრობაც იცოდნენ. ურიებით მოფენილი იყო მთელი ქართლი და კახეთი, მათ კარგად იცოდნენ სპარსეთის, ოსმალეთის და ინდოეთის ვაჭრობის აღებ-მიცემის მაზანდა და გზაკვალიც.

საქართველოს ებრაელთ დიდი მისვლა-მოსვლა აქვინდათ ფარსისტანის ურიებთან, მათში ნათესავობაც კი იყო გამართული და მათის წყალობით ზემოხსენებულ კუთხეებში და ინდოეთს ხოროსნის მხრით ვაჭრობაც აქვინდათ განცხოვლებული. ზემოდ მოხსენებულ გვარებში ზოგნი ქართველ გვარის კათოლიკენი არიან და გრიგორიანებიც თითქოს ქართველთ რიცხვი არა სჩანს. დიახ მონინავე მოქალაქეთ შორის ქართველთ რიცხვი დიდი არ იყო, მიტომ მათ ნაცვლად იყვნენ წვრილი ხელოსნები და ვაჭრები ქართველთ გვარისანი, თფილისის უმეტესი ნაწილი ამათგან შესდგებოდა.

არ დასავინყებელია ის გარემოებაც, რომ XVIII საუკუნის შემდეგიდამ, თფილისში იყო ისეთი სავაჭროებიც, სადაც მაგარ ქვის სათლელად და ხატებად ინგლისურ იარაღსაც ჰყიდდენ, ასეთი იარაღი ბერძნებსაც შემოჰქონდათ ინდოეთის მხრიდამ, იარაღს გარდა სხვაც ბევრი უცხო საქონელი იყიდებოდა. ინგლისური შაქარიც ინდოეთიდგან შემოჰქონდათ საქართველოში. ამას ხომ უარს ვერავინა ჰყოფს და თვით სიტყვა შაქარიც კი ხომ ინდოური სიტყვა არის.

ჩვენი წერილის ჰაზრი ის გახლდათ, რომ ცოტად დაგვესაბუთებინა, რომ საქართველოს ვაჭრებს აღებ-მიცემის მხრით მისვლა მოსვლა აღმოსავლეთის ერთან და თვით ინგლისსა და ინდოეთთან ძველადგანვე აქვინდათ და რომ ქართველნი მაინცა და მაინცა არ იყვნენ ისე დამონავებულნი, როგორც ეს ზოგი ერთებს ჰგონიათ, ქართველ ერს ვაჭრობის ასპარეზედ არ ეძინათ, ივინი მხნედ იყვნენ გაღვიძებულნი და მოქმედებდნენ ფხიზლად.

უნდა ვთქვათ, რომ მეორე ხარისხის ვაჭრები სიმდიდრით პირველ ხარისხის მოქალაქეებს არაფრით ჩამოუვარდებოდნენ; ესენი არიან: ზარათუოვი, ძველი ვაჭართა გვარი. შემდეგ გამდიდრებულ და ქარვასლების პატრონი. იესაანი, ყაზმინაანი, ჩარახჩიაანი, იზმიროვი, კობახიძე, ჯიმშერიშვილი, ნალბანდიშვილი, თორმანაშვილი, ანტონოვი, მაისურაძე, ხანუმაშვილი, ჩითახაძე, გორელაშვილი, ამირალაშვილი და მრავალიც სხვანი. ყველას ვერ მოვსთვლით აქ, რადგანაც მათი რიცხვი ერთობ დიდია – ათასობით შეიძლება მოითვალოს. უმეტესი ნაწილი ქართველნი არიან და მხნე ვაჭრები და ხშირად მავალნი როგორც აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ისევე უშორეს თვით ინდოეთშიაც, აქ ჩვენ არ ვასახელებთ გორის, თელავის, სიღნაღის და სხვათა კუთხის მცხოვრებ ქართველ ვაჭართ ხსენებას, რომელთა რიცხვიც ერთობ დიდი იყო.

XVIII საუკუნის ნახევრიდამ ჩვენ ვიცით კარგად, რომ თფილისში სცხოვრობდენ ევროპიელთაგანი იტალიელნი მრავლად, ასევე ფრანკუზნი, შოლონელნი თვით დოსტაქრებიც კი იყვნენ და ექიმნი. მრავლად სცხოვრობდენ მესაათენი, როგორც ევროპიელი გოტფლიდი, მეფე ერეკლეს კარზედ ცნობილნი, იყვნენ სხვა და სხვა ნივთა ჩამომსხმელმა და მრავალიც სხვანი ინდოეთიდგან და სპარსეთიდგან შემოსულნი. ევროპის კათოლიკეთა კავკასიის შუა გულს საბინადრო ცენტრს თფილისი შეადგენდა. აქედამ ესენი მიემართებოდენ სპარსეთს, სადაც არსებობდა მათი სამქადაგებლო მისია, ნამეტურ შირაზს, ინდოეთს სამზღვარზედ, თვით ინდოეთს და ჩინეთშიაც კი. საქართველოდამ მრავლად მიდიოდნენ ეს მოძღვარნი ამ ქვეყნებში სამქადაგებოდ, მათ ხშირად თან მიჰყვანდათ ქართველ კათოლიკეთა ბავშვებიც სამსახურად და სამგზავროდ, რაის საშუალებითაც ქართველნი და ნამეტურ კათოლიკელნი ადვილად უახლოვდებოდენ ინდოეთსა.

სულ ეს გარემოება და პირობები უნდა ჩაითვალოს მის უმთავრეს მიზეზებათ, რომ ქართველ კათოლიკენი ახალციხის გზით ინდოეთს და ევროპას პატარების მეოხებით ადრიდგანვე დაუახლოვდენ.

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ინდოეთს, სპარსეთს და ევროპას, თფილისის ახალციხის და გორის ვაჭრებს გარდა ქუთაისის ქართველ კათოლიკ ვაჭრებიც მრავლად მგზავრობდენ. ცნობები არის დარჩენილი რომ ქუთაისის ვაჭრებთაგანი ბაინდურაშვილები (აზნაურნი შემდეგ) აკოფაშვილები, ყაუხჩოვები, თუმანაშვილები, დათიაშვილები

და მრავალნიც სხვანი ხშირად მგზავრობდენ და ვაჭრობდენ აღმოსავლეთის უშორეს და ევროპის ქვეყნებში, ამათ აქ ჩვენ არ ვასახელებთ, რადგანაც ამაზედ სხვაგან გვაქვს დანერილ დაბეჭდილი. აქ მართოდ ჩვენის წიგნის საგნად გახდა მეფე ერეკლესაგან დანერილი მიწერ-მოწერა ინდოეთში. რ. დანიბეგოვი, გრ. ხურსიძე, სტეფანე ზუბალაშვილი და მათ თანამედროვენი ინდოეთსა და სპარსეთში მყოფ და მოვაჭრე ქართველნი.

კვალად მოგახსენებთ: ნურავის ეუცხოვება ჩვენი საუბარი იმ გარემოების შესახებ, რომ საქართველოს ვაჭრების და მათს ინდოეთში და ჩინეთში მოგზაურობის და ვაჭრობის გამო ასე თამამად ვსაუბრობთ. აქ საეჭვო არა უნდა იყოს რა, თუკი შემდეგ გარემოებას დავაკვირდებით. ჩვენ ვიყავით ხალხი, გვეყვანდა მეფენი და მონინავე პირნი, გვექონდა ქალაქები და დაბები, გვაქვდა ვაჭრობა და ქარხნები. მოთხოვნილება გვაქვდა ყველაფრის, ვიცნობდით აღმოსავლეთის ერთა ვაჭრობას. ისე როგორ მოხდებოდა, რომ ჩვენი ვაჭრები სულ შინ მსხდარიყვნენ, არსად ფეხი არ გადაედგათ, ან არ გაეტანათ რამ საქონელი გასასყიდათ და ან არ შამოეტანათ. დიახ, ჩვენი ვაჭრები მგზავრობდენ ვაჭრობისათვის სპარსეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც.

სათქმელია ისიც, რომ საქართველოს ვაჭრებს გარდა უშორეს ქვეყნებში სამქადაგებლოდ მიდიოდნენ ქართველთ მამანიც. ასეთია მაგალითებრ დიმიტრი ქართველ მქადაგებლის ცხოვრება, რომელიც ბომბეიას უწამებიათ და რომლის წამებასაც XV საუკუნის ნახევარს, ლათინის მოგზაურ მისიონერებიც მოგვითხრობენ როგორც თავიანთ თვალთ ნახულს. ასეთს ცნობებს ბევრს მოვიყვანთ, მაგრამ ესეც კმარა საშუალ საუკუნოების გამო.

სპარსეთსა და ინდოეთს სცხოვრებდა და დიდი ალებ მიცემა აქვდა გრ. ხურსიძეს.

აქვე, ანუ ინდოეთში სცხოვრობდა სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი და განაგებდა თავის სავაჭრო საქმეებს – 1845 წლამდე.

ინდოეთშივე იყვნენ საქართველოს სხვა-და-სხვა გვარის ვაჭრებიც, რაზედაც ზემოთ მოვახსენეთ.

იყო აგრეთვე ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი ანტონ ხუციშვილი.

იყვნენ აგრეთვე სპარსეთსა და ინდოეთს მრავალნიც სხვა ვაჭრები ქართველთა, რომელთაც, მრავლად გაჰქონდათ და

შემოჰქონდათ სხვა-და-სხვა საქონელი. მარტოდ 1780 წ. ო. იზმიროვის მამამ და მისმა ამხანაგებმა გაიტანეს რამდენიმე ათასი თუმნის მატყლი და იქიდანაც დიდი ძალი საქონელი შემოიტანეს. (ნამბობი მ. ო. იზმიროვისა). ვგონებთ ეს ცნობებიც კმარა რომ ჩვენს საუბარზედ ეჭვი არავინ იქონიოს. ქართველთ ვაჭართ უცხო ქვეყნებში მოგზაურობის აუცილებლად თხოულობდა თვით მათივე სიმრავლე თფილისში და ვაჭრობის მრავალ ნაირი მალაზიების წარმოება. მათი რიცხვი ერთობ დიდი იყო. ასეთ ცნობათა მასალები მრავლად მოიპოვება ერმიადინის არქივში, საიდანაც ხშირად სარგებლობს მლ. ტერ გუტა თავის „მღოვანი სომხეთის ისტორისათვის“.

ინდოეთი და სხვა ასეთ ქვეყნები და თვით ინგლისიც ქართველებისთვის უცხო არ უნდა ყოფილიყოს, ამას ამტკიცებს შემდეგი გარემოება: XVII საუკ. ნახევარს, გორში, პატარების ერთ ყმათაგანი ნასყიდა კათოლიკის სარწმუნოებას დაუკავშირდა, მერე მონოზნათაც შეიმოსა, შემდეგ დროს ამან მიიღო შესაფერი სწავლა-განათლება და რომშიაც იყო. ნასყიდას ბერობაში ანდრია უწოდეს. ანდრია დიდს სახარს აძლევდა იმ კათოლიკეთ მისიონერთა მისიას რომელნიც სამეგრელოსა და გურიაში კათოლიკის სარწმუნოებას ავრცელებდენ, ასე მონობს მ. თამარაშვილი. ანდრია იტალიაში კარგად გაიწურთნა, იგი პეტრე ავითაბოლის პირველი მოწაფე იყო. პეტრე ავითა ბოლიმ შეადგინა ერთი ახალი მისია, ეს სამისიონერო ძმობა ინდოეთში უნდა წაეყვანა სამქადაგებლოდ და მალეც წაიყვანა. თანვე გაიყოლა ანდრია ქართველი პატრი და ერთიც სხვა ქართველი პატრი.

1639 წ. ესენი ჩასულან ინდოეთის ქალაქ გოას. ანდრიას თავის ამხანაგებთან შესანიშნავად დაუწყვია სამქადაგებლო შრომა და დიდი რიცხვიც შეუერთებია ქრისტიანობაზედ. არ გასულა დიდი ხანი რომ ანდრია პატრი გარდაცვლილა. ასე არა გვიან 1642 წ. იმ დროს, ინდოეთში ყოფილა ავგუსტიანელების ძმობის მისია, კარმილიტიანელების და დომინიკიანელების. ყველა ამ ძმობათა ძმებს ანდრია პატრი დიდის დიდებით დაუსაფლავებიათ ინდოეთის გოა ქალაქს, მუზიკით, გალობით, დიდის პატივისცემით. ანდრიას ამხანაგი მეორე პატრი ქართველი კი იქ დარჩენილა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ინდოეთის კათოლიკ ყველა ძმობის წრეებში რამდენ რამდენიმე ქართველ გვარის პატრებიც იყვნენ, რომელთაც იცოდენ ინდოური ენები და ამ ენითვე ქადაგებდენ იქ, ქართველ ტომის ვაჭრების წარმატების ნიადაგის შეამზადებს და ინდოეთში მგზავრობისათვის ამ გარემოებასაც დიდი მნიშვნელობა უნდა

მიეცეს.

ცხადათ სჩანს, რომ საშვალ საუკუნოების შემდეგ, ანუ დიმიტრი ქართველ პატრის წამებიდამ ვიდრე XVIII საუკ. მოსვლამდე, ინდოეთში არც ქართველთ ვაჭრები გამოლევულან, არც ქართველ-მოძღვარ მქადაგებელნი, რასაც ზემო ხსენებულ მაგალითთან ერთად მღ. ანტონ ხუციშვილის მგზავრობაც ამტკიცებს. ის უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოდ ნახსენებ თვით ვახტანგ მეფის კავშირი საფრანგეთთან პირდაპირ იმას შეიცავდა, რომ საქართველოს ვაჭრები თავისუფლად დაახლოვებდნენ სპარსეთს და სხვა ასეთ აღმოსავლეთის ქვეყნებს და ვაჭრობაც თავისუფლად დაეწყათ. ამავე გარემოებით უნდა ესარგებლნათ ევროპის ვაჭრებით და ამათაც ევროპიდგან სხვა და სხვა საქონელი საქართველოს გზით უნდა ეზიდნათ და ეტარებინათ სპარსეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც, რასაც საქართველოს სამეფო ყოველთვის დახმარებასაც მისცემდა გზავრობის დროს მშვიდობის დასაცველად. ამისთვის უნდა განესებულიყვნენ საგზაო მცველნი, ფოსტები და ყარაულები. ვახტანგ მეფის პირობაში ამ გარემოებას დიდი ადგილი უკავია.

ეს პირობის წერილი საქართველოდან საფრანგეთში საბა ორბელიანმა წაიღო. ვახტანგ მეფე კაროლს ლიუდოვიკ XIV-ს სწერს, მე მზათა ვარ რომ თქვენი დახმარების შემდეგ არამც თუ თქვენი ერთგულება და ქვემ-მრდომობა ვალიარო, არამედ სარწმუნოებითაც შეგიერთდეთ. ჩემთან ერთად შემოერთდება თვით კათალიკოზი, სხვა სამღვდელონი და მათის მიბაძვით მთელი ერიცო. ამისთვის ვგზავნით ჩვენს სარწმუნო პირს და გაუწყებთ ჩვენ ნატვრას. ვითხოვთ აგრეთვე იმასაც, რომ თქვენი კონსული დაგვენიშნოს თბილისში, კონსულისთვის სახლს ჩვენის ფულით გავაკეთებთ. ვახტანგ მეფის პირობიდან კარგა სჩანს, რომ მის დროის ქართველთაც კარგად უნდა სცოდნოდათ საფრანგეთის დაახლოვების მნიშვნელობა. უმთავრესათ კი ვაჭრობის დათმობის დიდი ადგილი, რადგანაც იმ დროს თბილისის ქართველნი ვაჭრობით ბრწყინავდნენ. ერთ ალაგას მეფე ასე სწერს: – „ჩვენ ვეცდებით, რომ საფრანგეთის ვაჭრებს საქართველოდან სპარსეთსა და ინდოეთზედ საქონლის გატანა და ვაჭრობა გაუადვილოთ, რითაც მათი ვაჭრობაც დიდათ აღორძინდება“. ეს იყო უმთავრესი პირობა ვახტანგ მეფისა და მისგან დასახელებული ვაჭრობის აღორძინება, რასაც საკმარისი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს.